

A.J. Jacobs
Drs. W.F.H. Smeenk

DE LANDARBEIDERS IN DE ZEEKLEIGEBIEDEN
Onderwijs en beroepskeuze

L!
38
A

Studie
No. 38

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
WOORD VOORAF		5
HOOFDSTUK	I PROBLEEMSTELLING EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK	7
	§ 1. Probleemstelling	7
	§ 2. De uitvoering van het onderzoek	8
HOOFDSTUK	II DE BEROEPSKEUZE VAN DE LANDARBEIDERS VAN 30 JAAR EN JONGER	10
	§ 1. Het aantal jeugdige landarbeiders	11
	§ 2. Leeftijd bij de beroepskeuze	11
	§ 3. De invloed van de afkomst op de beroepskeuze	12
	§ 4. Vrijheid, bewustheid en mogelijkheden van beroepskeuze	14
HOOFDSTUK	III HET ONDERWIJS	19
	§ 1. Dagonderwijs	19
	§ 2. Cursusonderwijs	21
	§ 3. Combinaties van dag- en cursusonderwijs	23
	§ 4. De betekenis van het onderwijs voor de landarbeider	24
HOOFDSTUK	IV BEROEPSVERANDERING EN VAKBEKWAAMHEID	31
	§ 1. Onderwijs en beroepsveranderingsgezindheid	31
	§ 2. Vakbekwaamheid	33
HOOFDSTUK	V DE LANDARBEIDERSKINDEREN	35
SAMENVATTING EN	SLOTBESCHOUWING	39
	§ 1. Samenvatting	39
	§ 2. Slotbeschouwing	45

WOORD VOORAF

Het aantal landarbeiders op de akkerbouwbedrijven in de zeekeleigebieden is in de laatste 20 jaar snel gedaald en bedraagt thans nog ongeveer 15000 vaste en losse landarbeiders. In 1947 waren er volgens het C.B.S. nog 60.000. Bovendien mag worden verwacht, dat deze daling van het aantal landarbeiders in de naaste toekomst zich verder zal voortzetten.

Het is o.a. in het kader van deze ontwikkeling dat opnieuw een onderzoek naar de landarbeiders in de zeekeleigebieden is ingesteld. Deze studie kan in bepaalde opzichten gezien worden als een herhaling van een gedeelte van het landarbeidersonderzoek van 1952, waarvan de resultaten zijn gepubliceerd in het rapport "De landarbeiders in Nederland, een beroepsgroep in beweging".

Bovengenoemde ontwikkeling werpt een aantal vragen op nl. op welke wijze voltrekt zich deze vermindering van het aantal landarbeiders, wat zijn de redenen van de beroepsverandering, spelen de vrouwen van de landarbeiders een rol in het afvloeiingsproces en wat zijn de kenmerken van de blijvende groep en van de toetredende jongeren?

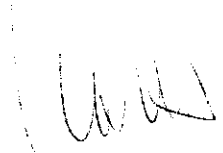
Deze studie heeft voornamelijk betrekking op het laatstgenoemde vraagstuk. Beroepskeuze en onderwijs zijn de belangrijkste onderwerpen. Ten einde enigszins geïnformeerd te zijn over de kwaliteit van de toetredende jeugdige landarbeiders in de naaste toekomst, is vrij uitvoerig stilgestaan bij de beroepskeuze van landarbeiderszoon van 10-14 jaar. Gezien de nog steeds hoge beroepscontinuïteit die de landarbeidersgroep kenmerkt, werd een dergelijke benaderingswijze verantwoord geacht.

In een tweede studie die kort na deze zal verschijnen zullen tal van vraagstukken met betrekking tot het beroep en de beroepsomstandigheden, alsmede het beroepsveranderingsgezin-zijn, ter sprake komen.

Daarnaast wordt nog een derde deelstudie uitgebracht met als titel: "De landarbeidersvrouwen in de zeekeleigebieden".

Het onderzoek werd verricht door A.J. Jacobs en drs. W.F.H. Smeenk van de afdeling Streekonderzoek onder leiding van dr. M.A.J. Visser.

DE DIRECTEUR,

's-Gravenhage, juni 1966

(Dr. A. Maris)

HOOFDSTUK I

PROBLEEMSTELLING EN UITVOERING VAN HET ONDERZOEK

§ 1. P r o b l e e m s t e l l i n g

Sinds 1947 is het aantal agrarische beroepspersonen sterk verminderd. Het was vooral de groep landarbeiders die snel in aantal daalde. Reeds in 1952 was de jaarlijkse vermindering zo omvangrijk dat men besloot een onderzoek in te stellen naar de oorzaken en de gevolgen van deze uittocht.¹⁾ Nog steeds is aan deze vlucht uit de landbouw geen einde gekomen. In 1965 bedroeg het aantal landarbeiders nog slechts 38% van dat in 1947. De vermindering van de groep landarbeiders was het gevolg van zowel een verminderde toetreding tot het beroep als van een sterke afvloeiing van landarbeiders naar andere beroepssectoren. Deze aanhoudende vermindering van het aantal landarbeiders heeft ertoe geleid dat men zich is gaan afvragen waarom deze vlucht uit de landbouw plaatshad. Ligt de oorzaak bij het beroep zelf: is het door een minder gunstige sociale positie of anderszins ten achter gebleven bij andere beroepen, waardoor het voor de beoefenaren minder aantrekkelijk is of is het zo dat de technische ontwikkeling in de landbouw de behoefte aan landarbeiders sterk heeft doen afnemen? Een minder gunstige sociale positie was ten tijde van het eerste onderzoek ¹⁾ (1952 en voordien) zonder twijfel een belangrijke reden. Een op tal van punten verminderd concurrerend vermogen van het beroep landarbeider is waarschijnlijk de inzet geweest van bovengenoemd proces. Anderzijds werden de landbouwers genoodzaakt steeds meer te mechaniseren ten einde tot verlaging van de produktiekosten te komen. De voortdurende stijging van de arbeidslonen vormde een extra stimulans tot substituering van arbeid door kapitaal. Zo ontstond geleidelijk aan een soort acceleratieproces waarvan het einde nog niet in zicht is. Het doet in deze situatie enigszins paradoxaal aan toch te moeten constateren, dat na een bijna twintigjarige periode van sterke vermindering van het aantal landarbeiders een te grote toetreding tot het beroep niet denkbeeldig is. Door de verder afnemende werkgelegenheid zou ook voor de toekomst secundaire afvloeiing nog weleens noodzakelijk kunnen zijn. Daartegenover is het ook mogelijk dat een doorgaande snelle vermindering van het aantal landarbeiders voor de landbouw nadelige gevolgen kan hebben indien de technische ontwikkeling de snelheid van het verminderingproces niet kan bijhouden. Een nadere analysering van deze aantalsontwikkeling van de groep landarbeiders en een onderzoek naar de ontwikkeling van de werkgelegenheid werd derhalve van groot belang geacht. Uit deze gedachtengang resulteerde de wenselijkheid van een hernieuwd onderzoek naar de landarbeiders op de zeekelegebieden.

Bij dit onderzoek waarvan het "veldwerk" in 1963 is uitgevoerd, werd ervan uitgegaan dat een grondig inzicht in de aantalsontwikkeling alleen niet voldoende is. Inzicht in de samenstelling en kenmerken van de groep landarbeiders is evenzeer noodzakelijk ten einde de "kwaliteit" van de groep te leren kennen. Daarvoor was o.m. nodig iets te weten over de opbouw van de groep qua leeftijd en dienstverband, over meningen en houdingen t.o.v. tal van aspecten van het beroep, over beroepskeuze en onderwijs enz. Het is met name op de aspecten beroepskeuze en onderwijs, waarop in deze deelstudie zal worden ingegaan.

1) "De landarbeiders in Nederland .Een beroepsgroep in beweging", L.E.I. 1954

Vragen zoals: op welke gronden heeft men het landarbeidersberoep gekozen; is deze keuze vrij en bewust tot stand gekomen en wie heeft men daarbij geraadpleegd; uit welke milieus komen de landarbeiders, zullen aan de orde worden gesteld. Voor wat het onderwijs betreft, is niet alleen de onderwijssituatie van betekenis, maar ook de houding en mening van zowel de landarbeiders als de werkgevers ten opzichte van het agrarische onderwijs. Nagegaan moet worden of, en zo ja, in welke mate er sprake is van negatieve selectie, welke op den duur een devaluatie van het beroep tot gevolg zou hebben.

De onderwerpen beroepskeuze, onderwijs en vakvaardigheid zullen in deze eerste publikatie aan de orde komen. Voor de resultaten met betrekking tot de aantalsontwikkeling, de toekomstplannen van de landarbeiders en hun sociale positie zij verwezen naar de andere in het kader van dit onderzoek uit te brengen (deel)studies. 1)

§ 2. De uitvoering van het onderzoek

Voor bepaalde onderdelen van het onderzoek is gebruik gemaakt van bestaand statistisch materiaal. Voor de gewenste diepgang in de studie was dit echter niet toereikend. Ten einde die gegevens te verkrijgen is een enquête gehouden onder de landarbeiders in de zoekleigebieden.

Steekproef Het was uiteraard niet mogelijk en evenmin noodzakelijk alle landarbeiders te enquêteren. Er is volstaan met het nemen van een steekproef welke ongeveer 4% van het totaal aantal landarbeiders in 1963 omvatte. De enquête is uitgevoerd in 34 gemeenten op de zoekleigebieden. Bij de keuze van de gemeenten is aansluiting gezocht bij het landarbeidersonderzoek van 1952. Er is - evenals destijds - naar gestreefd de gekozen gemeenten, zowel voor het gebied waarin ze zijn gelegen, als voor het geheel der zoekleigebieden, als voor wat betreft de agrarische structuur en de betekenis van de landarbeidersgroep in het arbeidsaanbod representatief te doen zijn. De gemeenten van onderzoek zijn weergegeven in tabel 1 en cartogram 1.

Registratie De adressen van de te enquêteren landarbeiders zijn verkregen van de districtsagenten van de agrarisch sociale fondsen. Besloten werd alleen werknemers jonger dan 65 jaar te enquêteren die in 1962 ten minste 2 maanden in de landbouw en/of tuinbouw en/of bij een loonwerker hebben gewerkt.

Bij de enquête zijn eveneens de vrouwen en bij de ongehuwde landarbeiders de moeders van deze landarbeiders betrokken geweest. De enquête onder de landarbeiders was mondeling, die onder resp. de vrouwen en moeders schriftelijk. Gegevens betreffende het bedrijf van de werkgever hadden betrekking op de toestand in 1962.

---

1) De landarbeiders in de zoekleigebieden; aspecten van het landarbeidersberoep.
De landarbeidersvrouwen in de zoekleigebieden.

Tabel 1

AANTAL GEËNQUÊTEERDE LANDARBEIDERS NAAR GEBIED EN GEMEENTE VAN ONDERZOEK

Gebied	Gemeente	Aantal geënuquêteerden
I. Groningen	Hogeland	Kloosterburen, Eenrum, Usquert, 't Zand, 132
	Oldambt	Nieuwolda, Midwolda, Bellingwolde 109
		241
II. Friesland	Het Bildt	121
III. Noordoostpolder	Noordoostpolder	130
IV. Noordholland	Anna-Paulowna, Wieringermeer, Haarlemmermeer (zuid) 1)	120
V. Zuidholland	Zevenhuizen, Hellevoetsluis, Mijnsheerenland, Klaaswaal, Ooltgensplaat, Melissant	112
VI. Zeeland	Eilanden	Westerschouwen ²⁾ , Middenschouwen ²⁾ , Duiveland ²⁾ , Brouwershaven ²⁾ , Zierikzee ²⁾ , St.-Maartensdijk
	Beveland	Kloetinge, Heinkenszand, Borssele, Rilland Bath 122
	Zeeuwsch-Vlaanderen	Groede, IJzendijke, Zaamslag, Hontenisse 99
VII. Noordbrabant	Fijnaart, Dinteloord	97
Totaal		1042

1) Haarlemmermeer gedeeltelijk.

2) In de steekproef opgenomen voor zover betreft het gebied der voormalige gemeenten Noordwelle, Ellemeet, Oosterland en Nieuwerkerk.

In aansluiting aan de vraagstelling die per onderscheiden categorie verschillend is geweest, is bij de verwerking van het enquêtemateriaal de volgende hoofdindeling gebruikt: vaste landarbeiders van 60 jaar en jonger van boerenafkomst, resp. altijd in de landbouw gewerkt of ten minste 1 jaar buiten de landbouw gewerkt hebbend, een zelfde indeling van landarbeiders niet van boerenafkomst; vaste en losse landarbeiders. Verder is er bij de landarbeiders voor zover niet van boerenafkomst, onderscheid gemaakt tussen landarbeiders van landarbeidersafkomst enerzijds en landarbeiders van niet-agrarische afkomst anderzijds.

HOOFDSTUK II

DE BEROEPSKEUZE VAN DE LANDARBEIDERS VAN 30 JAAR EN JONGER

In dit hoofdstuk worden enige aspecten besproken van de beroepskeuze van de landarbeiders van 30 jaar en jonger. Voor de oudere arbeiders is de beroepskeuze vaak te lang geleden om zich deze nog goed te kunnen herinneren. Bovendien echter was destijds voor veel van deze arbeiders nauwelijks sprake van het kiezen van een beroep. De beroepskeuze van de jonge landarbeiders is daarom meer interessant, ook al omdat men hier een indruk kon krijgen van de wijze waarop tegenwoordig de beroepskeuze tot stand komt. Alvorens echter hierop in te gaan is het zinvol in het kort stil te staan bij de betekenis van de beroepskeuze.

De betekenis van de beroepskeuze is zowel van betekenis voor de jongen die de beroepskeuze van school komt als voor de landbouw als bedrijfstak. Voor de bedrijfstak is de beroepskeuze van belang, enerzijds in het kader van zijn arbeidsvoorziening en anderzijds waar het gaat om de vraag of de beroepskeuze zodanig tot stand gekomen is dat men een positieve instelling ten opzichte van de te verrichten arbeid mag verwachten. Voor de jongeman, die na zijn schooltijd moet gaan deelnemen aan het arbeidsproces is de beroepskeuze niet minder belangrijk: deze bepaalt immers mede zijn toekomstige leven. De betekenis van de beroepskeuze blijkt reeds uit het feit dat een groot deel van onze tijd door beroepsarbeid in beslag genomen wordt. De doeleinden welke men met de beroepskeuze nastreeft kunnen als volgt worden omschreven:

- a. het met de gekozen beroepsarbeid kunnen voorzien in eigen levensonderhoud en dat van de zijnen (o.m. in dat van het later te vormen gezin);
- b. door een juiste en verantwoorde beroepskeuze te kunnen komen tot plezier in het werk, zodat aanleg en bekwaamheden tot ontplooiing kunnen worden gebracht;
- c. het kunnen bereiken van een existentiële niveau, dat gezien de bestaande waarden in onze samenleving, op zijn minst gelijk is aan dat van de ouders.

Beroepskeuze, Hoewel vaak een bepaald tijdstip kan worden aangewezen, waaraan een proces op de beroepsactiviteiten een aanvang nemen, is het niet zo, dat de beroepskeuze op een bepaald tijdstip plaatsheeft. De beroepskeuze moet veeleer vergeleken worden met een proces. Dit proces begint al op jeugdige leeftijd. Reeds de kleuter wil buschauffeur of treinconductor worden, beroepen waarmee hij al eens kennis heeft gemaakt. Komt hij met andere beroepen in aanraking, die ook aantrekkelijk lijken, dan treden "beroepswisselingen" op. Langzaam begint het kind zich dan een beeld te vormen van de beroepsmogelijkheden. Tenslotte komt de tijd, voor de een bij het beëindigen van de leerplichtige leeftijd, voor de ander later, dat men een beslissing ten aanzien van het uit te oefenen beroep moet nemen.

Het proces van de beroepskeuze wordt daarmee afgesloten en de beroepskeuze geëffectueerd. Dit betekent evenwel niet, dat onder alle omstandigheden de beroepskeuze een definitieve is. Het komt onder landarbeiders veel voor, dat men na de dienstdtijd, bij huwelijk of op een later tijdstip een

ander beroep gaat uitoefenen. Dan is er echter meer sprake van beroepsverandering dan van beroepskeuze. Wel kan men soms bewust het landarbeidersberoep als een voorlopig beroep kiezen, terwijl in een ander geval de keuze destijds niet als voorlopig bedoeld is geweest, terwijl men toch nog een ander beroep gaat kiezen: beroepsverandering treedt dan op. Oorzaken daarvoor kunnen zijn het ontstaan van nieuwe of betere keuzemogelijkheden of een toegenomen keuzevrijheid. Tevens kunnen in dit verband worden genoemd een grotere bewustwording dan wel het vervallen van bepaalde voordelen als b.v. relatief hoge jeugdlonen.

Op de beroepskeuze en op het beroepskeuzeprocess wordt door een groot aantal factoren invloed uitgeoefend. Een aantal van deze factoren zijn: de leeftijd bij de beroepskeuze, het beroep van de vader en de beroepen van familieleden en kennissen, de houding der ouders, de economische en sociale situatie der ouders, de beroepkennis, de bereikbaarheid en toegankelijkheid van scholen en opleidingen, de intelligentie en beroepsgeschiktheid van het kind, het oordeel van de onderwijzer etc. Op enkele van deze factoren zal in dit hoofdstuk dieper worden ingegaan.

§ 1. H e t a a n t a l j e u g d i g e l a n d a r b e i d e r s

Bij de in het voorgaande omschreven betekenis van de beroepskeuze moet als punt van overweging gelden, dat de jongeren die het beroep landarbeider kiezen gaan werken in een bedrijfstak met een nog steeds afnemende werkgelegenheid en een niet onbelangrijke secundaire afvloeiing. Als eerste wordt daarom de vraag aan de orde gesteld, in welke mate jongeren de laatste jaren toch nog het landarbeidersberoep gekozen hebben.

Uit de leeftijdsopbouw van de geënuquêteerde landarbeiders in de zee-kleigebieden is gebleken dat 18% van de landarbeiders jonger is dan 30 jaar.¹⁾ Van de totale mannelijke beroepsbevolking van geheel Nederland was in 1960 33% jonger dan 30 jaar. De situatie in de landarbeidersgroep is dus wel heel anders dan bij de beroepsbevolking als geheel: er valt nl. een sterke veroudering te constateren. Zelfs in vergelijking met een stationaire beroepsgroep is de veroudering bijzonder sterk.²⁾ Deze verminderde toetreding van jeugdigen tot het landarbeidersberoep wordt nog extra geaccentueerd doordat de leeftijdsopbouw van de landarbeidersgroep door een bredere basis zou moeten afwijken van die van andere beroepsgroepen. De landarbeiders volgen nl. minder voortgezet dagonderwijs en treden dus op jongere leeftijd toe tot de beroepsgroep dan in andere beroepen het geval is. Hierdoor zijn de jongere leeftijdsgroepen relatief groter dan die in andere beroepsgroepen. Het feit dat de jeugdige landarbeiders een gering gedeelte uitmaken van de totale groep, wijst derhalve op een sterk verminderde toetreding tot het beroep en op een snel verouderende beroepsgroep. Deze veroudering wordt echter weer enigszins gecompenseerd door de sterke secundaire afvloeiing, d.w.z. afvloeiing op latere leeftijd. Een dergelijke secundaire afvloeiing doet zich in andere beroepen minder sterk voor.

§ 2. L e e f t i j d b i j d e b e r o e p s k e u z e

De leeftijd geeft enige indruk omtrent de meerdere of mindere bewustheid bij de beroepskeuze en zegt waarschijnlijk tevens iets over de invloed

1) In dit hoofdstuk zijn ook de 30-jarigen tot de jeugdige landarbeiders gerekend. De groep landarbeiders van 30 jaar en jonger vormt 19% van het totaal der geënuquêteerde landarbeiders.

2) Zie ook het rapport "Toetreding jeugdige landarbeiders". Bij een stationaire beroepsgroep moet ongeveer 30% jonger zijn dan 30 jaar.

der ouders daarbij. Hoe jonger men is, des te minder kans op een bewuste beroepskeuze en des te groter de invloed van de ouders. Belangrijk is dan ook wat de jonge landarbeiders zijn gaan doen na het toelaten van de lagere school, toen immers beslist moest worden of zij verder zouden gaan leren of dat zij direct bij het beëindigen van de leerplichtige leeftijd zouden gaan werken.

Wat het voortgezet d a g - onderwijs van de landarbeiders betreft, waarover in het volgende hoofdstuk wordt gesproken, zij reeds nu vermeld, dat slechts 9% van de jonge vaste landarbeiders (< 30 jaar) dergelijk onderwijs gehad heeft. Het betrof in hoofdzaak lager landbouwonderwijs (6%); 3% volgde niet-agrarisch dagonderwijs. Dit betekent dus dat 91% van de jonge landarbeiders direct na het verlaten van de lagere school het landarbeidersberoep heeft gekozen en dat van 6% het gekozen en gevolgde onderwijs (lagere landbouwschool) de beroepsrichting in zekere zin heeft bepaald. Voor slechts 3% van hen kan de beroepskeuze uitgesteld zijn door het volgen van voortgezet algemeen vormend dagonderwijs. Voor de meeste arbeiders viel het tijdstip van de eerste beroepskeuze dus op 14 à 15-jarige leeftijd, een leeftijd, waarop men in het algemeen nog vrij ongevormd is.

§ 3. De invloed van de afkomst op de beroepskeuze

Een andere factor welke van invloed is op de beroepskeuze wordt gevormd door het sociale milieu waaruit de landarbeiders afkomstig zijn. Vooral wanneer de beroepskeuze op 14- à 15-jarige leeftijd plaatsheeft, hetgeen bij de meeste landarbeiders het geval bleek te zijn, zullen de ouders op de keuze van het beroep van hun zoon een belangrijke invloed uitoefenen. Als belangrijkste indicator voor het sociale milieu kan het beroep van de vader worden genoemd. Drie groepen kunnen hierbij worden onderscheiden, nl. de landarbeiders van boerenafkomst, van landarbeidersafkomst en van niet-agrarische afkomst. Op elk van deze groepen zal in het kort worden ingegaan.

Vader land-   In tegenstelling tot de weidestrecken, waar ruim 30% van de land-
bouwer   arbeiders van 30 jaar en jonger van boerenafkomst was, is in
                            de akkerbouwgebieden slechts een beperkt aantal landarbeiders
van 30 jaar en jonger van boerenafkomst (16%). In Noordholland is deze groep
relatief het grootst, hetgeen ook bij de veehouderijarbeiders het geval was.
Het merendeel van deze arbeiders is na de lagere school op het ouderlijke
bedrijf begonnen als meewerkende zoon. Pas later - veelal bij hun huwelijk -
zijn zij landarbeider geworden, een aantal van hen op een bedrijf van vreem-
den, anderen op het bedrijf van hun ouders. Ongeveer twee derde van de land-
arbeiders van boerenafkomst komt van bedrijven kleiner dan 10 ha en van
tuinbouwbedrijven.

Bij een groot aantal van deze boerenzoons is kennelijk aan de beroepskeuze onvoldoende aandacht besteed. Te veel heeft men in de veronderstelling geleefd dat zij te gelegener tijd wel zelfstandig konden worden. De toegenomen bewerkingscapaciteit per man, de noodzaak van, in vergelijking met vroeger, grotere bedrijven en de sterk toegenomen kapitaalbehoefte hebben deze kansen in belangrijke mate doen afnemen. Deze ontwikkeling zal, zij het met enige vertraging, in toenemende mate de beroepskeuze van de boerenzoons beïnvloeden. De beroepskeuze binnen het boerengezin zal zich waarschijnlijk

in die zin wijzigen, dat steeds meer niet-agrarische beroepen gekozen zullen worden door de kinderen. Een vergelijking met het eerste landarbeidersonderzoek in 1952 toont aan dat in absolute zin steeds minder boerenzoons landarbeider zijn geworden. De vermindering van het aantal landarbeiders in zijn geheel voltrok zich echter in een sneller tempo dan de vermindering van het aantal boerenzoons dat landarbeider werd, zodat het aantal boerenzoons onder de vaste landarbeiders relatief is gestegen van 9% in 1952 tot 12% in 1965.

Vader land-   Tegenover een geringe relatieve toeneming van het aantal
arbeider   boerenzoons onder de landarbeiders valt een vrij sterke rela-
                 tieve en absolute aantalsvermindering van landarbeiderszoons
onder de vaste landarbeiders te constateren, nl. van 78% in 1952 tot 70% in
1965. Ook in de naaste toekomst zal het aandeel van de landarbeiderszoons
in de groep landarbeiders dalen. Van de landarbeiders van 30 jaar en jonger
is nog slechts 55% afkomstig uit een gezin waarvan de vader ook landarbeider
was.

Indien men echter de beroepscontinuïteit van de landarbeidersgroep ver-
gelijkt met die in andere beroepsgroepen, dan blijkt deze nog steeds zeer
hoog te zijn. Zo hadden van de textielarbeiders 39%, van de bouwvakarbeiders
28% een vader die in hetzelfde beroep werkzaam was. Voor kelners en metaal-
arbeiders waren deze percentages resp. 26 en 13. Voor ambachtelijke beroepen
als loodgieter en schilder bedroegen de overeenkomstige percentages resp.
70 en bijna 40. 1) Die beroepscontinuïteit in de landarbeidersgroep daalt
vrij sterk doordat de landarbeiderskinderen in sterkere mate dan voorheen
een ander beroep kiezen dan dat van hun vader. Dit vindt zijn oorzaak in
een complex van factoren waaronder een sterk verminderde en nog steeds ver-
minderende werkgelegenheid en geringere waardering voor het landarbeiders-
beroep in eigen milieu en een vrij algemeen gevoelde grotere aantrekkelijk-
heid van niet-agrarische beroepen.

Vader niet-   Behalve de jonge landarbeiders van boerenafkomst en van land-
agrariër   arbeidersafkomst, die te zamen 71% van het totaal uitmaken,
                 vormen de landarbeiders van niet-agrarische afkomst de derde
belangrijke groep. Ongeveer 29% van deze arbeiders van 30 jaar en jonger is
uit niet-agrarische kringen afkomstig, voor de gehele groep was dit 18%. In
1952 kwam 13% van alle landarbeiders van buiten de landbouw. Deze cijfers
willen echter nog niet zeggen dat de toevloeiing naar de landbouw uit niet-
agrarische kringen in absolute zin is toegenomen, want dat is niet het geval;
relatief gezien is er echter wel een toeneming. Dit alles duidt er echter op,
dat de belangstelling voor het landarbeidersberoep in landarbeiderskringen
sneller is gedaald dan daarbuiten. Dat in de groep landarbeiders < 30 jaar
relatief meer werknemers van niet-agrarische afkomst voorkomen dan in de
totale groep kan ten dele zijn veroorzaakt doordat de landarbeiders van niet-
agrarische afkomst iets meer secundair afvloeien dan de landarbeiders van
landarbeidersafkomst. Op grond van hun niet-agrarische afkomst zou men kun-
nen veronderstellen dat de beroepskeuze van deze landarbeiders wat meer be-
wust tot stand gekomen is. Daartegenover staat evenwel, dat de meeste van
deze landarbeiders evenals hun collega's in de enquêtegemeente of in een na-
burige gemeente geboren zijn. Hun vaders oefenden veelal beroepen uit, welke

1) Dr. W. Bordewijk: "De ambachtsschooljongen en zijn beroep", Groningen
1950, blz. 33.

pasten in de plattelandssamenleving. Neemt men dit in aanmerking, dan is de beroepskeuze nog niet zo afwijkend van die der andere landarbeiders. Men zou ook het tegendeel kunnen stellen en zeggen dat er, gezien de lage plaats op de maatschappelijke ladder van het landarbeidersberoep, aan de beroepskeuze van de landarbeiders uit niet-agrarische kring kennelijk weinig aandacht is besteed.

§ 4. Vrijheid, bewustheid en mogelijkheden van beroepskeuze

In deze paragraaf wordt ingegaan op de antwoorden die door de jonge landarbeiders gegeven zijn op vragen welke direct waren gericht op de gang van zaken bij hun beroepskeuze.

Vrijheid Gezien de in het begin van dit hoofdstuk omschreven betekenis van de beroepskeuze kan men zich afvragen of de landarbeiders van 30 jaar en jonger door hun ouders al dan niet zijn vrijgelaten in de keuze van hun beroep.

Tabel 2

BEROEPSKEUZE NA DE LAGERE SCHOOL VAN LANDARBEIDERS $\leq$ 30 JAAR

	Aantal landarbeiders $\leq$ 30 jr.	Waarvan in %		
		met vrije keuze	geen vrije keuze	vrijheid niet bekend
Leeftijd $\leq$ 24 jaar	79	56	33	11
25 - 30 jaar	89	36	48	16
Alle landarbeiders $\leq$ 30 jaar	168	45	41	14
Beroep van de vader				
zelfstandig landbouw of tuinder	26	54	35	11
landarbeider	92	40	45	15
niet-agrariër	50	50	38	12

Wat betreft de vrijheid in het kiezen van een beroep is er de laatste 10 à 15 jaar veel verbetering te constateren. Van de 25-30-jarigen werd de helft destijds nog niet vrijgelaten in de keuze van hun beroep. Voor de jongeren was de situatie in dit opzicht gunstiger. Het milieu waaruit men afkomstig is lijkt van invloed te zijn op de mate van vrijheid bij de beroepskeuze. Zo waren de zoons van landarbeiders minder vrij in hun beroepskeuze dan de zoons van zelfstandige en niet-agrariërs. De verschillen waren echter niet groot genoeg om significant te zijn.

Keuzemogelijkheden De vrijheid van beroepskeuze is echter niet alleen afhankelijk van de invloed die de ouders daarop uitoefenen. Het ontbreken of het niet-zien van mogelijkheden tot het kiezen van een beroep kan eveneens een vrije keuze verhinderen. Het niet-kunnen-kiezen uit verschil-

lende beroepen kan uiteenlopende oorzaken hebben. Genoemd kunnen worden de eenzijdige economische structuur van het woongebied, waardoor b.v. vrijwel uitsluitend agrarische beroepen openstonden, financiële omstandigheden, beperkte verstandelijke vermogens, het gebrek aan inzicht in de verschillende beroepsmogelijkheden en de reeds besproken invloed van de zijde der ouders. Tabel 3 laat zien dat men de laatste 10 jaar meer mogelijkheden heeft gekregen om uit diverse beroepen te kiezen. Opmerkelijk is overigens dat de zoons van landarbeiders relatief gezien in veel mindere mate keuzemogelijkheden meenden te hebben dan zoons van zelfstandige en niet-agrariërs.

Tabel 3

BEROEPSKEUZE NA DE LAGERE SCHOOL VAN LANDARBEIDERS $\leq$ 30 JAAR

		Aantal land- arbeiders $\leq$ 30 jr.	Waarvan in %		
			met alter- natieve keuzemoge- lijkheden	geen alter- natieve keuzemoge- lijkheden	keuze- moge- lijkheid niet bekend
Leeftijd	$\leq$ 24 jaar	79	53	38	9
	25 - 30 jaar	89	35	55	10
Alle landarbeiders $\leq$ 30 jaar		168	43	47	10
Beroep van de vader	zelfstandig landbouwer of tuinder of niet- agrariër	76	61	35	4
	landarbeider	92	29	57	14

Deze groep landarbeiderszoons is bovendien gemiddeld iets jonger dan de beide andere groepen, zodat de oorzaak niet schuilt in leeftijdsverschillen. De verklaring moet gezocht worden in de geringere mate van gevolgd voortgezet onderwijs - dat immers de keuzemogelijkheden vergroot, ook al door het uitstel van de beroepskeuze - door zoons van landarbeiders. Uit hoofdstuk II zal nl. blijken dat zoons van agrarische en niet-agrarische afkomst veel meer voortgezet onderwijs gevolgd hebben dan landarbeiderszoons, zodat het niet alleen verklaarbaar is dat zij in groteren getale meenden uit verschillende beroepen te hebben kunnen kiezen, maar ook dat zij in feite een wat grotere keuze hebben gehad.

Bewuste De mate van vrijheid bij de beroepskeuze en het aanwezig-zijn van keuze mogelijkheden tot een keuze, vormen op zichzelf nog geen garantie dat de beroepskeuze ook bewust tot stand kwam. Het is derhalve belangrijk te weten hoeveel landarbeiders hun beroep bewust hebben gekozen. Enig inzicht hierover geeft tabel 4.

Tabel 4

BEROEPSKEUZE NA DE LAGERE SCHOOL VAN LANDARBEIDERS ≤ 30 JAAR

	Aantal land- arbeiders ≤ 30 jr.	Waarvan		
		met bewuste keuze 1)	zonder bewuste keuze	bewustheid niet bekend
Leeftijd < 24 jaar	79	51 (7)	40	9
25 t/m 30 jaar	89	32 (7)	62	6
Alle landarbeiders ≤ 30 jaar	168	41 (7)	52	7
Beroep van de vader				
zelfstandig landbouwer of tuinder	26	54 (12)	38	8
landarbeider	92	36 (7)	59	5
niet-agrariër	50	44 (4)	46	10

1) Inclusief het percentage (tussen haakjes) met een bewuste keuze voor een ander beroep.

De cijfers schijnen te wijzen op een ontwikkeling naar een meer bewuste beroepskeuze. In elk geval hadden de landarbeiders jonger dan 25 jaar in dit opzicht een voorsprong bij de landarbeiders van 25 t/m 30 jaar. Onder degenen die wat bewuster bij hun beroepskeuze betrokken zijn geweest, kwamen er minder tot de uitspraak dat zij geen keuzemogelijkheden hadden en/of dat zij niet vrij in hun keuze waren.

Uit de drie genoemde indicaties met betrekking tot de meer of mindere gebondenheid bij de beroepskeuze, met elkaar in verband gebracht, valt een ontwikkeling te constateren naar meer vrijheid en meer mogelijkheden bij de beroepskeuze. In toenemende mate blijkt de keuze van het beroep landarbeider een bewuste keuze te zijn.

Tabel 5

CONDITIES WAARONDER DE KEUZE VAN HET BEROEP LANDARBEIDER TOT STAND KWAM

	Percentage landarbeiders ≤ 30 jaar									
	met keuzemogelijkheden en				zonder keuzemogelijkheden				mogelijkheden en/of vrijheid onbekend	
	vrijheid in keuze		geen vrijheid in keuze		vrijheid in keuze		geen vrijheid in keuze			
	be- wust	niet be- wust	be- wust	niet be- wust	be- wust	niet be- wust	be- wust	niet be- wust	be- wust	niet be- wust
Leef- tijd < 20 jaar	39	15	-	7	-	4	4	14	4	13
20 - 24 jaar	27	14	6	-	6	-	6	23	8	10
25 - 30 jaar	13	9	1	9	3	5	11	29	3	17
Alle landarbeiders ≤ 30 jaar	22	12	2	6	4	3	8	25	4	14
Beroep zelfst. land- van de bouwer of vader										
tuinder	35	12	4	4	4	-	8	23	4	6
landarbeider	19	6	-	3	3	4	9	33	5	18
niet-agrariër	22	20	6	12	4	2	8	12	4	10

1) Bewuste keuze.

2) Niet-bewuste keuze

Voor vele landarbeiders - vooral bij de landarbeiderszonen onder hen - is er van een "beroepsskeuze" in het geheel geen sprake geweest. Wellicht hebben zij en ook hun ouders eventuele mogelijkheden niet gezien, of althans zich er onvoldoende rekenschap van gegeven dat een eerste beroepsskeuze vaak zeer bepalend is voor iemands verdere leven. Deze houding van zowel ouders als kinderen is verklaarbaar uit een soort automatisme ten aanzien van de beroepsskeuze. In het verleden koos men op het platteland nl. vrijwel altijd een agrarisch beroep. Gewoonte en wellicht ook traditie, alsmede de vaak eenzijdig agrarisch economische structuur speelden daarin een belangrijke rol. Ook de geringe belangstelling voor vervolgonderwijs is daaraan vermoedelijk niet vreemd geweest.

Regionaal zijn de verschillen vrij groot. In Noordholland en Noordbrabant ondervonden relatief minder landarbeiders belemmeringen in hun beroepsskeuze dan in de andere provincies. In Groningen was de situatie het meest ongunstig, hier had een groot aantal landarbeiders noch de vrijheid, noch keuzemogelijkheden. Dit is vermoedelijk voornamelijk een gevolg van de beroepsstructuur in de noordelijke provincies, die overwegend agrarisch was. De gegevens uit de tabellen 5 en 6 zijn echter te gering in aantal om voldoende betrouwbaar te zijn voor het trekken van conclusies. Zij wijzen echter wel op een tendentie in een richting van meer vrijheid, meer mogelijkheden en meer bewustheid bij de beroepsskeuze.

Tabel 6

CONDITIES WAARONDER DE KEUZE VAN HET BEROEP LANDARBEIDER TOT STAND KWAM

Zeeleigebieden in:	Percentage landarbeiders $\leq$ 30 jaar									
	met keuzemogelijkheden en				zonder keuzemogelijkheden en				mogelijkheden en/of vrijheid onbekend	
	vrijheid in keuze		geen vrijheid in keuze		vrijheid in keuze		geen vrijheid in keuze			
	be- ₁ wust	niet be- ₂ wust	be- wust	niet be- wust	be- wust	niet be- wust	be- wust	niet be- wust	be- wust	niet be- wust
Groningen	27	5	5	5	2	6	13	29	3	5
Friesland	9	5	5	4	-	-	14	13	9	41
N.O.P.	9	15	3	6	-	-	3	24	9	31
Noordholland	33	19	-	7	-	-	7	19	7	8
Zuidholland	14	14	-	-	10	-	19	14	5	24
Zeeland	17	12	3	6	6	8	-	34	3	11
Noordbrabant	26	18	-	13	4	-	-	30	4	5

1) Bewuste keuze.

2) Niet-bewuste keuze.

Overleg aangaande Inzicht in het belang dat men aan de beroepsskeuze toekende beroepsskeuze de verkrijgt men ook uit de antwoorden op de vraag of er ook met anderen dan de ouders over de beroepsskeuze is gesproken. Hierbij is er tijdens het onderzoek dus impliciet van uitgegaan dat er wel met de ouders over de beroepsskeuze gesproken zal zijn. Het is de vraag of het wel terecht is geweest deze veronderstelling in te voeren. Wel-

licht is in vele gevallen in het gezin de beroepskeuze een punt van geen of weinig discussie geweest. Het met anderen dan de ouders over het te kiezen beroep gesproken hebben is een indicatie voor een wat meer verantwoorde en overwogen beroepskeuze. Slechts 10% van de jonge landarbeiders heeft in wat breder kring over de keuze van hun eerste beroep overleg gepleegd. Bovendien heeft 3% een beroepskeuzeadvies ingewonnen. Overleg en advies kwam het meest voor onder de jongeren (< 20 jaar resp. 18% en 4%), hetgeen op een gunstige ontwikkeling wijst. Ruim 7% der landarbeiders heeft deelgenomen aan een beroepskeuzetest, het betrof in de meeste gevallen (5%) tests die klassikaal zijn afgenomen. De jongere landarbeiders hebben hier meer aan deelgenomen (14%) dan de oudere werknemers. Waarschijnlijk komt hier nog bij, dat men zich meer voor hoger gekwalificeerde beroepen laat testen dan voor beroepen als dat van landarbeider en dat mede om deze als om andere redenen (gering toekomstperspectief) het landarbeidersberoep weinig of niet aan geteste personen werd geadviseerd.

Samenvatting Het kiezen van een beroep vormt in het leven een belangrijk moment. Op de leeftijd waarop de keuze tot stand komt is men echter nog zo jong, dat men meestal niet voldoende rijp is reeds definitieve beslissingen ten aanzien van de beroepsrichting te kunnen nemen. Het nemen van een dergelijke beslissing wordt enerzijds moeilijker naarmate men uit steeds meer beroepen kan kiezen; de beroepenstructuur wordt immers steeds gedifferentieerder. Anderzijds kan de beroepskeuze toch ook weer iets gemakkelijker worden, omdat men doordat er wat meer en wat langer onderwijs gevolgd wordt, bij de beroepskeuze tegenwoordig veelal ouder is dan vroeger en evenzo doordat het gekozen onderwijs al bepaalde beroepen uitsluit. Hoe dit ook zij: de over het algemeen zeer jonge leeftijd waarop de beslissing valt als landarbeider te gaan werken, is ten aanzien van een juiste en verantwoorde beroepskeuze een nadelige factor voor de persoon in kwestie.

Waarschijnlijk vooral als gevolg van de jeugdige leeftijd blijkt de beroepskeuze van de jonge landarbeiders weinig bewust tot stand te zijn gekomen. De beroepskeuze is vaak zo geweest, dat nauwelijks van een echte keuze mag worden gesproken. Dit ondanks het feit, dat vele arbeiders zeiden, dat hun ouders hen vrijlieten in de beroepskeuze en dat velen uit meer beroepen konden kiezen. Dit vrijlaten in de beroepskeuze van de zijde der ouders moet waarschijnlijk worden uitgelegd als een op zijn beloop laten van de beroepskeuze als een niet inzien van het grote belang van een goede beroepskeuze. Hierbij kan tevens een gebrekkig inzicht in de beroepsmogelijkheden een rol hebben gespeeld, zowel bij de ouders als bij de kinderen. Met name de laatstgenoemden hebben op de jonge leeftijd waarop ze moesten kiezen, geen idee van de mogelijkheden die er zijn.

Het algemene beeld van de beroepskeuze der landarbeiders vertoont, ondanks de vele tekortkomingen ook in het jongste verleden, een gunstige ontwikkeling. Van de landarbeiders jonger dan 20 jaar had 54% de vrijheid en tevens de mogelijkheid te kiezen uit verscheidene beroepen, terwijl 39% van deze jongeren bewust voor het landarbeidersberoep heeft gekozen. Deze situatie is reeds aanmerkelijk beter dan voor de iets oudere landarbeiders. In zoverre verbetert de situatie dus bepaald wel. Niettemin staan er bij de beroepskeuze in het algemeen zulke grote belangen op het spel, zowel voor de betrokken personen alsook voor de maatschappij in het algemeen, dat aan de beroepskeuze van de jongeren in de agrarische sector niet gauw te veel aandacht kan worden gegeven, omdat enerzijds ook rekening gehouden moet worden met de toenemende eisen die het beroep stelt en anderzijds met de sterk afgenomen en nog steeds afnemende behoefte aan landarbeiders.

HOOFDSTUK III

HET ONDERWIJS

In een studie over een beroepsgroep kan aan de factor onderwijs niet worden voorbijgegaan. In onze maatschappij in het algemeen, maar ook in de landbouw wordt het onderwijs van steeds groter belang. Dit heeft onder meer tot gevolg dat het aanzien van een beroep ten dele wordt afgemeten aan het onderwijs dat voor dat beroep noodzakelijk is. Dat in de landbouw het onderwijs van steeds grotere betekenis wordt, is vooral het gevolg van de technische ontwikkeling waardoor de werkzaamheden belangrijke veranderingen ondergaan. Deze ontwikkelingen hebben het in principe mogelijk gemaakt de arbeidsproduktiviteit aanzienlijk op te voeren. Voor een doelmatige produktie is echter deskundigheid vereist omdat mede daarvan het tempo waarin de werkzaamheden kunnen worden uitgevoerd afhankelijk is. Bovendien maakt het gebruik van meer kapitaalintensieve produktiemiddelen - men denke aan de moderne, vaak zeer dure, werktuigen en machines - een deskundige behandeling noodzakelijk opdat kapitaalverliezen vermeden kunnen worden. Het werkerterrein van de arbeider in de akkerbouw is door deze ontwikkelingen breed geworden, deels door het invoeren van vele nieuwe produktiemethoden en deels door de nog geringe mogelijkheden tot specialisatie der arbeiders. De technische ontwikkeling is immers gepaard gegaan met een daling van de arbeidsbezetting op de bedrijven, waardoor de huidige arbeiders bijna alle werkzaamheden moeten kunnen uitvoeren.

Voor het verkrijgen en het in stand houden van een voldoende vakbekwaamheid is in zekere zin zowel een brede als een diepgaande praktische en in toenemende mate ook een zekere theoretische kennis van belang. Bij het verkrijgen van deze kennis speelt het onderwijs een grote rol.

Onderscheid dient te worden gemaakt tussen dagonderwijs en cursusonderwijs, het eerste is meer basisonderwijs met veel aandacht voor de algemene vorming, het tweede is allengs - door de uitbreiding van het aantal instellingen voor dagonderwijs - meer specialistisch van karakter geworden. Dagonderwijs, gevolgd door verscheidene specialistische cursussen, geeft de landarbeiders van vandaag een goede ondergrond voor het verwerven van een redelijke en voldoende vakbekwaamheid.

In dit hoofdstuk zal worden nagegaan in hoeverre deze gewenste en noodzakelijke situatie aansluit bij de feitelijke toestand.

§ 1. D a g o n d e r w i j s

Mede als gevolg van de verlenging van de leerplichtige leeftijd heeft in het algemeen een toenemend aantal werknemers na de lagere school of na het v.g.l.o. voortgezet dagonderwijs genoten. Ook in de akkerbouwgebieden doet zich deze situatie voor. Zo heeft 21% van de landarbeiders jonger dan 30 jaar voortgezet dagonderwijs genoten, tegen slechts 7% van de 30- tot 40-jarigen. In de hogere leeftijdsklassen is de situatie nog ongunstiger. De jongere arbeiders hebben dus belangrijk meer voortgezet dagonderwijs gehad dan de oudere arbeiders. In zijn totaliteit heeft echter nog slechts 8% van de landarbeiders na de lagere school voortgezet dagonderwijs gevolgd.

Tabel 7

HET ONDERWIJSNIVEAU NAAR LEEFTIJD

	Aantal vaste land- arbeiders	Percentage waarvan met:			
		middelbaar en voortgezet lager dagonder- wijs	cursus- onderwijs	uitsluitend lager onderwijs	
Leeftijds- klasse	< 30 jaar	142	21	29	50
	30 - 49 jaar	311	6	44	50
	50 - 59 jaar	184	3	34	63
Totaal	< 60 jaar	637	8	38	54
Beroep van zelfstandig de vader landbouwer of tuinder of niet-ag- rariër					
	landarbeider	196	19	35	46
		441	4	39	57

Een vergelijking met de groep veehouderijarbeiders toont aan dat van deze laatste groep relatief tweemaal zoveel arbeiders voortgezet dagonderwijs hebben gevolgd. Door de landarbeiders op de akkerbouwgebieden worden echter in veel sterkere mate de middelbare land- en/of tuinbouwscholen bezocht. Op het geheel bezien, blijft de frequentie waarin dit gebeurt laag. Het aantal landarbeiders dat een lagere land- of tuinbouwschool bezocht is in de akkerbouwgebieden verhoudingsgewijs zeer beperkt gebleven.

De belangrijkste verklaringsgrond voor dit verschil tussen veehouderijarbeiders en akkerbouwarbeiders betreffende de frequentie waarin dagonderwijs is genoten, is gelegen in het feit dat onder de veehouderijarbeiders relatief bijna driemaal zoveel boerenzoons voorkomen dan onder de akkerbouwarbeiders (resp. 35% en 12%). Verder blijkt uit de leeftijdsopbouw van de beide groepen, dat onder de veehouderijarbeiders relatief meer jongere arbeiders voorkomen. Het zijn vooral de boerenzoons en de jongeren onder de arbeiders die relatief meer dagonderwijs hebben genoten.

Vergelijkt men de landarbeiders met andere beroepsgroepen in ons land, dan heeft men in die andere beroepen gemiddeld belangrijk meer voortgezet dagonderwijs gevolgd. Uit de gegevens van de Algemene volkstelling 1960 blijkt, dat 43% van de gehele beroepsbevolking na de lagere school of het v.g.l.o. voortgezet dagonderwijs heeft gevolgd. Van alle jongens die in 1960 de lagere school of het v.g.l.o. verlieten ging 91% naar een andere inrichting van dagonderwijs. Hoewel dus de jonge akkerbouwarbeiders meer dan de oudere voortgezet dagonderwijs gevolgd hebben, liggen de landelijke cijfers nog aanzienlijk hoger. Hieruit kan geconcludeerd worden dat in de kringen waaruit de landarbeiders afkomstig zijn, deze ontwikkeling naar meer onderwijs veel later en vermoedelijk ook ietslangzamer op gang is gekomen dan elders. Dit kan wellicht ten dele verklaard worden uit het feit dat ten tijde van de verlenging van de leerplichtige leeftijd het platteland minder goed was uitgerust met scholen voor vervolgonderwijs dan de steden. Als gevolg

daarvan waren velen genoodzaakt de lagere school te blijven bezoeken tot men niet meer leerplichtig was. Ook de geringe belangstelling op het platteland voor voortgezet onderwijs moet in dit verband genoemd worden.

Het al of niet volgen van voortgezet dagonderwijs is ten zeerste beïnvloed door het milieu waarin men verkeerde. De landarbeiders van boerenafkomst hebben nl. verreweg het meest voortgezet dagonderwijs genoten (29%), bij de landarbeiders van niet-agrarische afkomst was dit meer dan de helft lager (13%), terwijl van de zoons van landarbeiders - de grootste groep - slechts een relatief onbetekenend aantal voortgezet dagonderwijs volgde (4%).

Dat de landarbeiders van boerenafkomst aanzienlijk meer voortgezet dagonderwijs hebben gehad dan de andere arbeiders, vindt zijn oorzaak in de grotere waardering van het onderwijs in het boerenmilieu. Bovendien hoopten of verwachtten vele van deze arbeiders in de toekomst zelfstandig boer te kunnen worden. Men kan hier dus nog geen positieve waardering van het onderwijs voor het landarbeidersberoep als zodanig uit aflezen, omdat men het onderwijs in wezen gevolgd heeft voor het beroep van zelfstandig boer.

Regionaal zijn de verschillen in de mate waarin voortgezet dagonderwijs werd gevolgd betrekkelijk gering. In Noordholland en Friesland hebben de landarbeiders van 59 jaar en jonger iets meer (resp. 11 en 10%) en in Groningen en het Zuidwestelijk zeeleigebied iets minder (resp. 7 en 8%) dagonderwijs gevolgd. In Groningen was de belangstelling voor cursusonderwijs het grootst. In het Zuidwestelijk zeeleigebied was ook de belangstelling voor cursusonderwijs gering.

Het in het voorgaande besproken voortgezet dagonderwijs betrof in hoofdzaak lager landbouwonderwijs. Dat men technisch of algemeen vormend dagonderwijs had genoten, kwam sporadisch voor. Onder de landarbeiders van boerenafkomst kwam dit zelfs helemaal niet voor.

§ 2. C u r s u s o n d e r w i j s

Uit het vorenstaande bleek dat er weliswaar vooral door de verlenging van de leerplichtige leeftijd een belangrijke ontwikkeling gaande is naar meer voortgezet dagonderwijs, maar dat het aantal landarbeiders met voortgezet dagonderwijs nog uiterst beperkt is (8%). Het aantal landarbeiders dat zijn opleiding uitsluitend via een of andere cursus heeft ontvangen, is aanzienlijk groter (38%), hoewel zich ook hier, evenals bij de veehouderijarbeiders een verschuiving voordoet van minder cursusonderwijs naar meer dagonderwijs.

De waarde van deze cursussen is niet alleen gelegen in de verhoging van de vakbekwaamheid, maar oefent daarnaast een gunstige invloed uit op de algemene vorming en kan bovendien tot op zekere hoogte bijdragen tot het met plezier verrichten van de arbeid, doordat het geleerde in de praktijk waarde blijkt te hebben. Naarmate meer cursusonderwijs wordt gevolgd, zal in het algemeen de belangstelling voor voortgezet dagonderwijs voor de kinderen waarschijnlijk groter worden.

Wanneer men ziet naar de mate waarin door de verschillende leeftijds-categorieën cursusonderwijs is genoten, dan blijkt (uit tabel 8) dat van de landarbeiders van 50-60 jaar 36% een of meer cursussen heeft gevolgd. Bij de landarbeiders tussen de 30 en 50 jaar is dit percentage duidelijk groter. (49%).

De landarbeider jonger dan 30 jaar hadden voor 41% cursusonderwijs gehad, maar naar men mag aannemen zal een aantal van deze jongere arbeiders in de toekomst nog cursussen gaan volgen. In tabel 8 zijn ook opgenomen de landarbeiders die naast voortgezet dagonderwijs een cursus hebben gevolgd. Vergelijking met tabel 7 toont dan aan dat daardoor de groep met cursusonderwijs toeneemt van 38% tot 44%.

Tabel 8

DE AARD VAN HET CURSUSONDERWIJS

	Arbeiders met cursusonderwijs 1)		Aard van het cursusonderwijs in %						
	aan-tal	%	algemene land- of tuinbouw-cursus	zuiver agrarische cursussen 2)	administratieve cursussen 3)	technische cursussen 4)	meer dan één cursus		
							met techn. cursus	zonder techn. cursus	
Leef-tijd									
< 30 jr.	59	41	7	7	5	32	12	37	
30 - 49 jr.	151	49	11	11	4	25	23	26	
50 - 59 jr.	66	36	15	21	15	14	11	24	
Totaal	276	44	11	13	7	24	17	28	
Beroep van de vader									
zelfst.lb. of tuinder of niet-agrariër landarb.	97	49	9	9	8	10	18	46	
	179	41	12	15	6	31	17	19	

- 1) Inclusief de landarbeiders die naast voortgezet dagonderwijs tevens één of meer cursussen hebben gevolgd.
- 2) B.v. melkcursus, aardappelselectie.
- 3) B.v. boekhouden, economie.
- 4) B.v. landb.werktuigen, trekkers, motorkennis.

De veranderingen in de produktietechnieken en arbeidsmethoden op de bedrijven weerspiegelen zich duidelijk in een toenemende behoefte aan speciale - vooral technische - cursussen. Ongeveer 18% van alle vaste landarbeiders heeft een technische cursus gevolgd. De belangstelling voor de algemene land- en tuinbouw-cursussen en ook voor de speciale, zuiver agrarische cursussen en de meer administratieve cursussen neemt af. De twee laatstgenoemde soorten cursussen worden echter in toenemende mate in combinatie gevolgd, met name door landarbeiders die meer dan één cursus volgden. Dit volgen van méér dan een cursus of combinaties van dag- en cursusonderwijs neemt eveneens toe.

De invloed van het milieu op de mate waarin cursusonderwijs werd gevolgd, was niet groot. De belangstelling voor het cursusonderwijs bij de zoons van zelfstandige landbouwers en van niet-agrariërs lijkt wat groter te zijn dan bij de zoons van landarbeiders.

§ 3. C o m b i n a t i e s v a n d a g - e n c u r s u s o n d e r w i j s

In het voorgaande is behandeld in welke mate bepaalde categorieën landarbeiders dag onderwijs of cursusonderwijs hebben genoten. Uit de enquêtegegevens valt af te leiden dat niet minder dan 43% van de landarbeiders met meer dan alleen lager onderwijs meer dan één vorm van voortgezet onderwijs volgde. Belangrijk is nu de vraag, welke landarbeiders cursusonderwijs hebben genoten, vooral zij die dagonderwijs hebben gevolgd of vooral degenen die geen dagonderwijs hebben gehad. Men zou kunnen veronderstellen dat vooral dit laatste het geval zou zijn, omdat men compensatie zoekt van het feit dat men geen voortgezet dagonderwijs heeft genoten. Men kan zich echter ook afvragen in hoeverre het volgen van dagonderwijs een voedingsbodem schept voor verder onderwijs.

Tabel 9

COMBINATIES BIJ GEVOLGD VOORTGEZET ONDERWIJS

Leef- tijd	Geënquêteerde werknemers met meer dan één vorm van voortgezet onderwijs				
	totaal- aantal	in % van het aantal landarbeiders		met als combinatie (in %)	
		totaal	met voortgezet onderwijs	meer dan één vorm van dag- onderw.1)	meer dan één cursus
≤ 60 jr.	126	20	43	15	71

1) Dit betreft 19 landarbeiders, waarvan er 17 tevens nog een cursus hebben gevolgd.

Dit laatste verband lijkt inderdaad aanwezig te zijn: van de landarbeiders met voortgezet dagonderwijs heeft 65% één of meer cursussen gevolgd, bij de landarbeiders zonder voortgezet dagonderwijs was dit 41%. Dit verschil zal waarschijnlijk nog groter worden, omdat vooral jonge landarbeiders voortgezet dagonderwijs hebben gevolgd en deze arbeiders zullen wellicht in de toekomst eerder dan hun oudere collega's nog onderwijs gaan volgen. Uit dit verband blijkt, dat door de toeneming van de betekenis van het dagonderwijs ook het cursusonderwijs nog aan betekenis wint, mede door de aanpassing van het cursusonderwijs aan het dagonderwijs. Hierdoor verandert het cursusonderwijs enigszins van karakter, vroeger was het meer algemeen - thans meer specialistisch van aard. Zo ziet men dat wellicht mede onder invloed van het cursusonderwijs de behoefte aan dagonderwijs is gegroeid, terwijl thans het cursusonderwijs gestimuleerd wordt door het dagonderwijs. Men zou hier kunnen spreken van een accumulerende werking van het onderwijs.

Gaat men nu tenslotte de gehele onderwijssituatie na, dan blijkt de categorie oudere landarbeiders zowel weinig dag- als cursusonderwijs te hebben genoten, de middencategorie (30 tot 50 jaar) heeft wel vrij veel cursusonderwijs gehad, maar weinig dagonderwijs, terwijl de jongste categorie in toenemende mate dagonderwijs gevolgd heeft, waarbij evenwel ook het cursusonderwijs nog steeds een zeer belangrijke plaats inneemt en zelfs voor deze categorie nog de belangrijkste vorming is.

§ 4. De betekenis van het onderwijs voor de landarbeider

Waarom Enige indruk van de betekenis van het voortgezette onderwijs onderwijs? krijgt men wanneer men de motieven welke aanleiding zijn geweest tot het volgen van het onderwijs mede in beschouwing neemt. Deze motieven zijn bepalend voor het feit of men al dan niet doelbewust het onderwijs gevolgd heeft, of dat meer toevallige factoren in het spel geweest zijn. Ook kunnen deze motieven enig inzicht geven omtrent de vraag of het onderwijs direct ten behoeve van het (toekomstige) beroep is gevolgd. Aan alle landarbeiders die voortgezet onderwijs hebben gevolgd is daarom de vraag gesteld, waarom zij indertijd een school of cursus hebben gevolgd.

Grotere toekomstmogelijkheden en verdieping van de kennis van land- en tuinbouw (totaal 49%) waren voor zowel ouderen als jongeren de belangrijkste redenen waarom voortgezet onderwijs is gevolgd. Beide redenen werden het meest genoemd door de landarbeiders van boerenafkomst (58%) en van niet-agrarische herkomst (51%). Het kwam maar weinig voor (2%) dat men een directe relatie legde tussen het onderwijs en meer kunnen verdienen. Oorzaak hiervan zal wel zijn de zwakke relatie tussen onderwijs en beloning.

De landarbeiders die voortgezet onderwijs volgden op aanraden van ouders, boer of onderwijzer, zijn vooral te vinden onder de oudere (40 jaar en ouder) zoons van niet-boeren. Het aantal landbouwonderwijsinstellingen was ten tijde van hun jeugd nog zeer gering, wat veelal inhield dat grote afstanden moesten worden afgelegd. Gevolg hiervan was dat zeer weinigen voortgezet onderwijs volgden. Degenen die dit wel deden vormden min of meer een uitzondering, derhalve had men daarvoor wel een stimulans van ouders, boer of onderwijzer nodig.

Verder valt het op, dat de groep 30 tot 40-jarigen zich het minst heeft aangetrokken van de adviezen, vermoedelijk ten dele veroorzaakt door het feit dat zij in hun jeugd jaren onder oorlogse omstandigheden leefden. Onder de categorie jongeren tenslotte kwamen er meer voor die op aanraden van ouders etc. voortgezet onderwijs volgden.

Samenvattend zien wij dat de jongeren iets positiever staan ten opzichte van verdere scholing dan de ouderen en de arbeiders van boerenafkomst weer meer dan de overige arbeiders. Ook in de kwaliteit van het gevolgde onderwijs is vooruitgang te zien, het dagonderwijs neemt kwantitatief sneller toe dan het cursusonderwijs.

Waardering van Uit het voorgaande is gebleken dat men iets meer bewust en het onderwijs positief ten opzichte van het volgen van onderwijs staat door de arbeider dan vroeger. Het is nu echter de vraag of men, na het onderwijs gevolgd te hebben, al dan niet teleurgesteld is in zijn verwachtingen. Een belangrijk punt hierbij is of men er ook wat aan gehad heeft voor het werk en zo ja, hebben de jongeren er meer aan gehad dan de ouderen? Mocht dit het geval zijn, dan is men ook wat dit aspect betreft op weg naar een situatie, waarin de behoefte aan onderwijs groter zal worden. In het algemeen zal het onderwijs eerst dan zijn werkelijke betekenis krijgen wanneer de arbeiders met onderwijs hier zelf waarde aan hechten.

Tabel 10

WAARDE VAN HET GENOTEN AGRARISCHE ONDERWIJS VOOR HET WERK (IN %)

Mening van de landarbeider	Alle vaste landarb.	Leeftijdsklasse				Beroep van de vader			Soort onderwijs		
		< 30 jaar	30-40 jaar	40-50 jaar	≥50 jaar	zelfst. landb.-tuinder	land-arbeider	niet-agrariër	dag-onderwijs	techn. cursus	overige cursussen
Iets aan gehad	75	78	79	70	72	83	71	78	83	73	72
Niets aan gehad	20	16	17	26	22	15	22	20	15	20	23
Onbekend	5	6	4	4	6	2	7	2	2	7	5
Aantal landarb.	274	64	66	80	64	47	176	51	58 ¹⁾	127 ¹⁾	215 ¹⁾

1) Betreft vaste en losse landarbeiders.

De verschillen tussen de onderscheiden groepen in de tabel zijn te gering, waardoor de cijfers niet voldoende betrouwbaar zijn. Zij duiden derhalve alleen op een tendentie in bepaalde richtingen.

Het resultaat van de antwoorden op de vraag of men iets aan het genoten onderwijs heeft gehad, is niet ongunstig te noemen en veel gunstiger dan in de weidegebieden het geval was. Slechts 20% van de landarbeiders met voortgezet onderwijs was van mening dat het onderwijs hun van geen nut was geweest, terwijl 75% een tegengestelde mening was toegedaan. In de weidegebieden waren deze percentages resp. 60 en 29.

Ook hier wijken de landarbeiders van boerenafkomst weer in gunstige zin af van de overige arbeiders. Zo was 83% van de eerste groep van mening iets aan het onderwijs gehad te hebben ten behoeve van het werk, tegen resp. 71% en 78% van de zoons van landarbeiders en van niet-agrariërs. Het milieu van afkomst speelt derhalve ook een rol bij de waardering van het onderwijs.

Ook de aard van het onderwijs heeft enige invloed; zo was 83% van de arbeiders met voortgezet dagonderwijs van mening dat het onderwijs hun van nut was geweest, tegen 73% van de arbeiders met cursusonderwijs. Dit verschil is voor een belangrijk deel te verklaren uit het feit dat jongere arbeiders, van wie er relatief meer dagonderwijs hebben genoten, een iets grotere waardering voor het genoten onderwijs hebben dan de oudere arbeiders. Dit laatste vindt zijn verklaringsgrond in de aard der werkzaamheden. De jongeren worden meer belast met machinewerk, terwijl de ouderen meer het handwerk verrichten. De jongeren zijn dus als het ware minder in de gelegenheid geweest t.a.v. de waarde van het onderwijs gefrustreerd te raken.

Waardering van het onderwijs door de boer De waardering van het onderwijs is van vele factoren afhankelijk, zoals bijvoorbeeld van de afstemming van het onderwijsprogramma op de behoeften van de praktijk. Zo kan eveneens de waardering van de boer voor het onderwijs van invloed zijn op de waardering van de arbeider voor het onderwijs. In de hier uiteen te zetten gedachtengang gaat het om de waardering van de boer voor het landbouwonderwijs zoals de arbeider de waardering aanvoelt.

Wanneer de boer b.v. bepaalde werkzaamheden, waarvoor de arbeider een opleiding heeft genoten, niet door die arbeider laat verrichten, dan zal die arbeider geneigd zijn te zeggen dat het onderwijs voor zijn werk geen betekenis heeft. De houding van de boer kan dan ook van grote invloed zijn op de belangstelling voor het onderwijs van de zijde der landarbeiders. Voor een stimulering van het onderwijs is het gewenst dat de werkgever een positieve houding ten opzichte van dit onderwijs heeft, welke door de arbeider ook als zodanig gevoeld wordt. Het plezier, de snelheid en de deskundigheid waarmee wordt gewerkt kunnen daardoor worden vergroot. Buiten de agrarische wereld wordt het onderwijs op talrijke wijzen gestimuleerd door de werkgevers, men denke aan b.v. het vragen naar diploma's bij sollicitatie, de veelal nauwe relatie tussen beloning en gevolgd onderwijs, het instellen van bedrijfsscholen, het geven van studiefaciliteiten etc. Voor de vestiging van de concurrentiepositie van de landarbeiders is het gewenst ook met deze factoren meer rekening te houden. Tevens is het van belang, dat de werkgevers in deze vooruitzien en reeds nu bedenken dat zij in de toekomst behoefte zullen hebben aan vakvaardig en deskundig personeel.

Tabel 11

WAARDERING DOOR DE WERKGEVIERS VAN HET ONDERWIJS DER WERKNEMERS
(NAAR DE MENING VAN DE WERKNEMERS) (IN %)

Onderwijs van de werknemers	Aantal vaste en losse landarb.	Van belang voor het werk	Niet van belang voor het werk	Onbekend
Met vervolgonderwijs	407	60	18	22
Zonder vervolgonderwijs	402	36	27	27
Totaal	809	45	23	32

De mening van de landarbeiders wat betreft de waardering van de boer voor het onderwijs dat de landarbeiders hebben genoten, wordt ten zeerste beïnvloed door het feit of de geënquêteerde landarbeider in kwestie zelf al dan niet voortgezet onderwijs heeft gevolgd. Het aantal werkgevers dat waardering heeft voor de scholing van hun arbeiders is relatief gezien in alle leeftijdsklassen tot 60 jaar ongeveer even groot. De oudere werkgevers hadden echter in meerdere mate geen enkele waardering voor onderwijs. Dit wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het feit dat vele oudere boeren zelf eveneens weinig of geen voortgezet onderwijs hebben genoten. Naarmate de werkgevers zelf meer onderwijs hebben genoten neemt de waardering voor de scholing van de arbeiders toe. Wil men echter het onderwijs aan landarbeiders stimuleren, dan is het van betekenis dat dezen ook zelf kunnen zien, dat hun werkgevers onderwijs voor hen van belang vinden. Middelen hiertoe zijn het toevertrouwen van verantwoordelijk werk, overleg over de te verrichten werkzaamheden en hogere beloning b.v. door middel van diplomatoeslagen, hoewel de indruk bestaat dat de huidige diplomatoeslagen vrijwel geen prikkel vormen tot het gaan volgen van onderwijs.

Diploma- De matige waardering van de werkgevers voor het onderwijs dat de
toeslag landarbeider heeft gevolgd, komt ook tot uitdrukking in de uitke-
ring van diplomatoeslagen. De jongeren, waarvan er relatief meer
dagonderwijs en technisch cursusonderwijs volgen krijgen in meerdere mate
diplomatoeslag dan de ouderen. De indruk is dat het al-of-niet-uitkeren van
een diplomatoeslag door de werkgever voor een belangrijk deel door andere
dan scholingsfactoren wordt bepaald. Als belangrijkste factoren kunnen ver-
meld worden: het vaak onmisbaar zijn van arbeiders aan wie het machinepark
is toevertrouwd, de geringere binding van jongere landarbeiders aan de a-
grarische sector en het feit dat jongeren tot grotere prestaties in staat
zijn dan de oudere landarbeiders.

Animo voor Als een zekere graadmeter voor de waardering van het onder-
verder onder- wijs door de landarbeiders zelf kan de animo voor (verder)
wijs onderwijs worden beschouwd. Aangezien het hier gaat over
personen die reeds in het produktieproces zijn opgenomen,
betreft deze (bij)scholing voornamelijk cursusonderwijs.

Niet minder dan bijna 30% van alle vaste landarbeiders toonde animo
voor (verdere) scholing. Bij de losse landarbeiders was dit percentage veel
lager (19%).

De vraag naar de belangstelling voor (verder) onderwijs is zowel ge-
steld aan de arbeiders met als zonder voortgezet onderwijs. Tussen beide ca-
tegorieën blijken belangrijke verschillen te bestaan.

Duidelijk komt ook hier weer tot uiting dat wanneer eenmaal de onder-
wijsdrempel overschreden is, het onderwijs zelf een vraag naar meer onder-
wijs doet ontstaan. De leeftijdsfactor is ook van invloed: het zijn de jonge-
ren die meer onderwijs gevolgd hebben en juist deze jonge arbeiders hebben
in het algemeen ook meer animo voor verder onderwijs dan hun oudere collega's.
Een iets minder sterke rol dan de leeftijd en het genoten onderwijs speelt
het milieu waaruit men afkomstig is. Het zijn opnieuw de landarbeiders van
landarbeidersafkomst die de minste animo hebben tot het volgen van verder
onderwijs. Regionaal zijn de verschillen slechts gering. Neemt men de vaste
landarbeiders jonger dan 40 jaar, dan lijkt de belangstelling het grootst
in Friesland (54%) en het geringst in het Zuidwestelijk zeekele gebied (46%).

Voor welke cursussen is de belangstelling het grootst? Het zal, gezien
de snelle technische ontwikkeling, geen verwondering wekken dat de technische
cursussen het meest de aandacht gevangen houden. Ruim de helft (56%) van de
vaste landarbeiders met animo voor verdere scholing had belangstelling voor
een technische cursus (trekker-, motor- en werktuigencursussen). Zeer groot
was de belangstelling - voor zover er animo was voor verder onderwijs -
voor technische cursussen bij de vaste landarbeider in de leeftijdsgroep van
40 tot 50 jaar, nl. 79%. Ook onder de vaste landarbeiders van landarbeiders-
afkomst en van niet-agrarische afkomst bleek er een grote belangstelling te
zijn voor technische cursussen (resp. 61% en 60% van hen die animo voor verder
onderwijs hadden). Gaan we de vooropleiding na, dan blijken de vaste landar-
beiders die reeds een of andere vorm van technisch onderwijs hadden gevolgd,
in groten getale zich verder in de techniek te willen bekwamen (61%). Voor zo-
ver zij, die geen enkele vorm van voortgezet onderwijs hadden gevolgd, toch
belangstelling toonden voor alsnog te volgen onderwijs, gaven ook zij er de
voorkeur aan een technische cursus te gaan volgen.

Tabel 12

ANIMO VOOR (VERDERE) SCHOLING BIJ VASTE LANDARBEIDERS

		Percentage vaste landarbeiders dat	
		wel	niet
		bereid is een cursus te volgen	
Leeftijd	< 30 jaar	54	46
	30 - 40 jaar	44	55
	≥ 40 jaar	15	85
Totaal		29	71
Afkoms	van boeren	37	63
	van landarbeiders	25	74
	van niet-agrariërs	35	65
Gevolgd onderwijs	agrarische dag-	55	43
	technisch	50	49
	overig agrarisch	34	65
	niet-agrarisch	41	58
	geen of onbekend	18	82

Vakscholing In het voorgaande is ingegaan op vragen als: welk onderwijs noodzakelijk? hebben de landarbeiders genoten, hoe denken zij over de betekenis van het genoten onderwijs, willen zij alsnog onderwijs volgen? enz. In het hiernavolgende willen wij ons onderwerp iets algemener stellen en ons afvragen of vakscholing voor landarbeiders noodzakelijk is. Wij willen thans nagaan in hoeverre bij de landarbeiders de gedachte aan een beroepsopleiding voor landarbeiders levend is, aan de hand van de antwoorden op de vraag: vindt U het noodzakelijk, dat landarbeiders een vakopleiding voor hun beroep ontvangen? Vooraf zij nog opgemerkt dat ook arbeiders zonder voortgezet onderwijs, die geen animo hebben voor verder onderwijs, een vakopleiding noodzakelijk kunnen achten. Bepaalde redenen als b.v. gezinsomstandigheden, leeftijd enz. kunnen er echter debet aan zijn dat geen verder onderwijs gevolgd is of kan worden.

Het merendeel (81%) van de vaste landarbeiders was van mening, dat een vakopleiding voor landarbeiders noodzakelijk is, 17% vond een vakopleiding niet noodzakelijk en 2% had geen mening hierover of gaf geen antwoord. In de weidegebieden waren deze percentages heel wat ongunstiger, nl. resp. 60%, 33% en 7%.

De landarbeiders van boerenafkomst stonden slechts weinig positiever tegenover een vakopleiding voor landarbeiders (84%) dan de andere arbeiders. De verschillen in de mening over de noodzakelijkheid van een vakopleiding waren het grootst tussen de groep die wel voortgezet landbouwonderwijs had gevolgd en de groep die slechts lager onderwijs had gehad. Uit deze laatste groep echter was evenwel nog driekwart de mening toegedaan dat een vakopleiding niet gemist kan worden. Het is opmerkelijk dat de jongste arbeiders wat minder vaak zeggen dat een vakopleiding noodzakelijk is dan de oudere landarbeiders, niettegenstaande de jongere arbeiders meer agrarisch onderwijs hebben genoten.

Tegenstelling tussen Reeds eerder in dit hoofdstuk is geconstateerd dat waardering en animo de waardering voor het onderwijs zowel door de landarbeiders als door de werkgevers maar matig was. Ook de animo om alsnog onderwijs te gaan volgen was - behoudens een grote belangstelling voor technische cursussen - vrij gering. Dezelfde landarbeiders echter zijn voor het merendeel van mening dat een vakopleiding noodzakelijk is. Deze tegenspraak vloeit waarschijnlijk voort uit de grote maatschappelijke betekenis die, in theoretisch opzicht althans, aan het onderwijs gehecht wordt. In de praktijk daarentegen blijkt er niet altijd behoefte aan geschoolde mensen te bestaan. Ook de minder of niet-geschoolden kunnen volgens velen de meeste werkzaamheden verrichten. Nog te weinigen zien in, dat het werk op de boerderij rationeel moet worden doordacht en aangepakt. De toekomst zal uitwijzen of praktische kennis alleen voldoende is.

Redenen waarom vak- Van de groep die een vakopleiding niet noodzakelijk opleiding niet acht voor het werk zeggen de meesten (63%) dat zij de noodzakelijk praktijk de beste leermeester achten. 17% gaat nog verder en is de mening toegedaan dat vakscholing voor het werk op de boerderij in het geheel niet nodig is. Anderen (7%) zeggen een vakopleiding niet nodig te vinden omdat ze toch geen beslissingen mogen nemen; in deze gevallen is de houding van de boer van grote betekenis en deze kan kennelijk de arbeiders negatief ten opzichte van een vakopleiding doen staan.

Beste vorm van Aan de landarbeiders die van mening waren dat een vakopleiding onderwijs noodzakelijk is, is gevraagd welke vorm van landbouwonderwijs zij de beste vinden. In eerste instantie bleek 38% van mening dat de speciale technische cursussen het meest doelmatig zijn voor de landarbeider. Het middelbare en lagere agrarische dagonderwijs werd door 21% der ondervraagden genoemd als de beste onderwijsvorm. Slechts 5% was van mening dat een algemene land- of tuinbouw cursus de beste onderwijsvorm was. Niet minder dan 30% had geen enkele mening hierover. In tweede instantie 1) gevraagd naar de beste onderwijsvorm, bleek 59% voorkeur uit te spreken voor technisch onderwijs op de praktijk gericht. Hierbij bleek de lagere technische school met een landbouwafdeling het meest tot de verbeelding te spreken. Technische kennis wordt derhalve in het algemeen minstens zo belangrijk geacht als landbouwkundige kennis.

Mening over de Hoewel de lagere landbouwschool slechts door een zeer lagere landbouw- beperkt aantal landarbeiders bezocht werd, is toch gevraagd hoe de landarbeiders over deze schoolinstelling school denken. Groepeerde men de antwoorden naar de kwalificatie gunstig of niet gunstig, dan blijkt dat 28% een antwoord gaf dat als gunstig kan worden aangemerkt. Daartegenover had 25% een uitgesproken ongunstige mening. De overige 47% had geen mening of het antwoord was neutraal. Differentieert men naar sociale herkomst, dan hadden de landarbeiders van boerenafkomst voor 45% een gunstig en voor 16% een ongunstig oordeel over de lagere landbouwschool. Zowel bij de landarbeiders van niet-agrarische afkomst als bij de groep landarbeiders zonder voortgezet onderwijs waren de reacties over de lagere landbouwschool in hoge mate ongunstig. Dit was eveneens het geval bij de landarbeiders (43%) die zelf de lagere landbouwschool

1) Na eerst de spontane reactie afgewacht te hebben, werd een lijstje met schooltypen voorgelegd, waaruit men de geschiktste onderwijsvorm kon kiezen.

hadden gevolgd. Overigens had van deze laatste groep 36% een gunstige mening over dit schooltype.

Over het algemeen staat een belangrijk gedeelte van de landarbeiders niet gunstig tegenover deze onderwijsinstelling of men is er vrij onverschillig over, hetgeen betekent dat de lagere landbouwschool niet algemeen als de ideale opleiding voor landarbeiders wordt gezien en vaak als ongunstig wordt ervaren, ondanks het feit dat men dit schooltype als tweede beste opleiding neemt voor een vakopleiding voor landarbeiders. Wellicht is uit deze discrepantie af te leiden dat men eigenlijk niet het gevoel heeft dat er op dit ogenblik een ideale opleiding bestaat voor de vakscholing van landarbeiders.

Samenvatting Wat mag nu uit dit hoofdstuk worden geconcludeerd? Vooreerst dat de geschooldheid van de landarbeiders enigszins toeneemt. Er is echter slechts sprake van een vrij langzaam vorlopend proces. De waardering van landarbeiders en boeren voor onderwijs aan landarbeiders is nog niet groot; deze waardering wordt mede bepaald door het feit of al dan niet voortgezet onderwijs is gevolgd. Naarmate meer onderwijs is gevolgd, is de waardering voor onderwijs wat groter. Het leerprogramma van de lagere landbouwschool blijkt slechts bij een beperkt aantal van de landarbeiders, die deze school volgden, waardering te vinden. Het opnemen van een speciale landarbeidersrichting in het lesrooster van deze scholen of het in meerdere mate beschikbaar zijn van een l.t.s. met landbouwkundige afdeling kan er vermoedelijk toe bijdragen dat in de toekomst meer landarbeiders deze scholen zullen gaan bezoeken dan voorheen.

Een niet onbelangrijk deel van de landarbeiders zei belangstelling te hebben voor het volgen van (verder) onderwijs, dat dan veelal direct op de praktijk zou moeten aansluiten. Hierbij moet uitsluitend gedacht worden aan speciale cursussen die in de winteravonden gegeven worden. Mogelijkheden hiervoor zijn in de meeste gebieden van het land aanwezig of kunnen zonder bezwaar gecreëerd worden. Men moet er echter op rekenen dat de effectieve belangstelling dan ongetwijfeld aanmerkelijk lager zal blijken te zijn dan men uit de gegevens over de animo voor verder onderwijs zou kunnen afleiden.

Vele landarbeiders zijn van mening dat een vakopleiding voor landarbeiders noodzakelijk is; de opleidingswensen welke men zou willen stellen zijn echter summier en weinig gespecificeerd. De landarbeiders met voortgezet onderwijs hochten grotere waarde aan een vakopleiding dan landarbeiders zonder voortgezet onderwijs.

Voorwaarde voor het algemeen worden van een vakopleiding aan landarbeiders is evenwel, dat ook de werkgevers de betekenis van een dergelijke opleiding inzien. Nog vele arbeiders zijn van mening dat de boeren vakonderwijs van geen betekenis achten. Naarmate de boeren zelf meer onderwijs genoten hebben, kunnen zij wellicht in een vakopleiding voor landarbeiders meer waarde zien. Hier komt nog bij, dat in de huidige situatie in de beloning over het algemeen geen prikkel ligt tot het volgen van beroepsonderwijs en dat er onder de landarbeiders, die reeds minder belangstelling voor onderwijs hebben dan andere beroepsgroepen nog een vrij aanzienlijk aantal geloofd dat de praktijk nog altijd de beste, zo niet de enige, leermeester is voor het verkrijgen van vakbekwaamheid.

HOOFDSTUK IV

BEROEPSVERANDERING EN VAKBEKWAAMHEID

Inleiding In het vorige hoofdstuk kon worden vastgesteld dat de onderwijs-situatie langzaam maar zeker beter wordt: de jongere landarbeiders blijken meer voortgezet onderwijs te hebben gevolgd dan hun oudere collega's. Er moet evenwel rekening mee worden gehouden dat de landarbeiders geen gesloten beroepsgroep vormen, er komen arbeiders afkomstig van andere beroepen bij en wat kwantitatief veel belangrijker is: er verdwijnen landarbeiders naar andere beroepen. Mede van deze toe- en afvloeiing hangt het af of het beroep landarbeider zich ontwikkelt tot een geschoold beroep, waarbij hier de toekomstige omvang van deze beroepsgroep in het midden wordt gelaten. Vloeien de arbeiders met voortgezet onderwijs af, of de arbeiders zonder voortgezet onderwijs? Hoewel in een andere L.E.I.-studie 1) uitvoeriger zal worden ingegaan op de houdingen en de meningen van hen die in de landbouw willen blijven of juist het beroep willen verlaten, zij reeds hier in het kort iets gezegd over genoten onderwijs en beroepsveranderingsgezindheid.

§ 1. O n d e r w i j s e n b e r o e p s v e r a n d e r i n g s g e z i n d h e i d

In de eerste plaats degenen die uit een ander beroep afkomstig zijn en landarbeider zijn geworden. Deze secundair toegevloeiden vormen een betrekkelijk kleine groep; op een totaal van 708 vaste landarbeiders zijn er slechts 56, die voordat zij landarbeider werden een ander beroep uitoefenden; dit is ongeveer 8%. Onder de losse landarbeiders kwamen relatief dubbel zoveel secundair toegevloeiden voor (16%). De invloed van de onderwijssituatie van deze groep op die van de totale groep is slechts gering. Van de secundair toegevloeide vaste landarbeiders heeft er slechts één voortgezet landbouwdagonderwijs genoten, terwijl er 4 een niet-agrarische dagschool bezochten. Verder volgden er nog 20 een cursus. Deze groep arbeiders heeft in vrijwel gelijke mate voortgezet onderwijs gevolgd als de categorie primair toegevloeide landarbeiders.

Het is bekend, dat het aantal landarbeiders nog steeds blijft afnemen. Belangrijker dan de toetreding is dus de afvloeiing van landarbeiders naar andere beroepen. Hoe staat het met het onderwijs van hen die afvloeien? Vormt het onderwijs een bindingsfactor of is het onderwijs een stimulans tot afvloeiing? Onderscheid kan worden gemaakt tussen drie groepen landarbeiders, te weten: zij die niet van beroep willen veranderen, de landarbeiders die streven naar een ander agrarisch beroep, b.v. die zelfstandig boer of tuinier willen worden, en de landarbeiders die een niet-agrarisch beroep willen gaan uitoefenen.

Tabel 13

ONDERWIJS EN VERANDERINGSGEZINDHEID VAN VASTE LANDARBEIDERS JONGER DAN 60 JAAR (%)

	Aantal vaste landarbeiders	Niet veranderingsgezind	Veranderingsgezindheid in		
			agrarische richting	niet-agrarische richting	onbekende richting
Met onderwijs ^{x)}	292	68	8	18	6
Zonder onderwijs	345	76	1	19	4

x) Meer dan uitsluitend lager onderwijs.

1) Verwezen wordt naar andere, in het kader van dit onderzoek, nog uit te brengen studies van het L.E.I. (zie noot blz. 8).

Van de landarbeiders zonder voortgezet onderwijs streven er minder een beroepsverandering na dan van de landarbeiders die wel voortgezet onderwijs volgden. Deze grotere veranderingsgezindheid betekent echter geen geringere binding aan de landbouw, maar wel aan het landarbeidersberoep. Het streven naar een niet-agrarisch beroep is onder de beide groepen "geschoolden" en "niet-geschoolden" even groot. Voor de bedrijfstak betekent dit momenteel dat onderwijs waarschijnlijk niet leidt tot een versterkte afvloeiing naar andere bedrijfstakken. Daartegenover lijkt het onderwijs evenmin een versterkte binding aan het beroep tot resultaat te hebben. Van een verslechtering in de onderwijssituatie van de landarbeidersgroep schijnt vooralsnog niet gesproken te kunnen worden. Indien de beroepsveranderingen in de naaste toekomst worden gerealiseerd conform de gegevens uit tabel 13, zal er van een negatieve selectie voorlopig nog geen sprake zijn. Als alle landarbeiders die naar agrarische zelfstandigheid streven hierin slagen, kan echter een geringe verslechtering van de onderwijssituatie worden verwacht. De veranderingsgezindheid in absolute zin blijkt overigens vrij beperkt te zijn: de grote exodus heeft vooral in de tweede helft van de jaren vijftig plaatsgehad. In de periode 1961-1964 was de vermindering van het aantal landarbeiders relatief echter ongekend hoog^{x)}. Verbetering in de onderwijssituatie van de landarbeidersgroep zal in de toekomst in hoofdzaak worden bepaald door de mate waarin de toetredende jeugdige landarbeiders voortgezet onderwijs zullen gaan volgen of reeds hebben gevolgd. Van groot belang hierbij is o.a. de houding die hun ouders en de werkgevers ten opzichte van dat onderwijs innemen. Naarmate er bij de keuze van het beroep landarbeider reeds sprake is van negatieve selectie zal een verbetering van de onderwijssituatie moeilijker verlopen, omdat er dan onder de landarbeiders relatief meer zullen voorkomen voor wie voortgezet onderwijs niet haalbaar is.

In het voorgaande werd geconstateerd dat de landarbeiders met voortgezet onderwijs in iets sterkere mate van beroep wensten te veranderen dan hun collega's zonder voortgezet onderwijs. Heerst er dus onder de "geschoolden" meer ontevredenheid over hun beroep? De cijfers in tabel 14 lijken eerder het tegendeel aan te duiden, hoewel de verschillen statistisch niet significant bleken te zijn.

Tabel 14

MATE VAN TEVREDENHEID OVER HET BEROEP¹⁾

Toekomstplannen	Tevredenheid over het beroep landarbeider	Percentage landarbeiders	
		met onderwijs ²⁾	zonder onderwijs ²⁾
Landarbeiders die in de landbouw willen blijven	tevreden	85	31
	niet tevreden	9	9
	geen uitspraak	6	10
Landarbeiders die een niet-agrarisch beroep overwegen	tevreden	25	25
	niet tevreden	51	55
	geen uitspraak	24	20

1) Vaste landarbeiders jonger dan 60 jaar.

2) Voortgezet onderwijs na de lagere school.

x) 'De landarbeiders in de zoekleigebieden: aspecten van het landarbeidersberoep'.

Er is nauwelijks sprake van verschillen in tevredenheid over het beroep van vaste landarbeider tussen de groep met voortgezet onderwijs en de groep met uitsluitend lager onderwijs.

De mening t.a.v. het al of niet noodzakelijk vinden van een vakopleiding voor landarbeiders, zowel van werknemers als van werkgeverszijde, blijkt vrijwel niet van invloed te zijn op het al of niet overwegen van een ander beroep. Hoogstens kan gesteld worden, dat zij die een vakopleiding noodzakelijk vinden wat minder van beroep wensen te veranderen (26%) dan zij die een vakopleiding niet noodzakelijk achten (36%). Bij een indeling dienaangaande naar de mening van de werkgever t.a.v. de noodzakelijkheid van een vakopleiding zijn de verschillen nog veel kleiner.

§. 2. V a k b e k w a a m h e i d

Een van de doeleinden van het agrarische onderwijs is de verhoging van de vakbekwaamheid van de landarbeiders. De onderwijssituatie alleen geeft echter nog geen inzicht in de vakbekwaamheid. Zo kunnen arbeiders zonder voortgezet onderwijs nog wel vakbekwame landarbeiders zijn, terwijl voor de arbeiders met voortgezet onderwijs de praktijk nog een belangrijke leermeester is.

Om toch enig inzicht te krijgen in de vakbekwaamheid is daarom aan de landarbeiders gevraagd of zij bepaalde werkzaamheden konden verrichten. Tot deze werkzaamheden zijn gerekend: het trekkerwerk, aardappels selecteren en melken. Verder is gevraagd naar de functie die de landarbeider op het bedrijf heeft.

Tabel 15

HANDVAARDIGHEID

		Landarbeiders								
		totaal- aantal	percentage dat de volgende werkzaamheden ¹⁾ kan verrichten							
			a	b	c	geen	a+b	a+c	b+c	a+b+c
Vaste arbeiders	< 30 jaar	142	31	1	6	7	6	40	-	9
	30 - 40 jaar	311	18	3	10	6	5	39	3	16
	≥ 50 jaar	255	9	4	24	16	3	26	8	10
Totaal		708	17	2	14	10	4	34	4	13
Losse landarbeiders		184	7	7	24	27	6	17	6	7
Vaste en losse landar- beiders	Totaal	892	15	4	16	13	5	31	5	11
	Boerenzoons met voortgezet onderwijs	110	9	4	15	8	5	42	3	15
	w.v. met techn. onderwijs	357	19	3	9	6	5	34	6	18
	zonder onder- wijs	174	24	2	6	1	7	39	2	20
		535	12	4	21	18	4	29	4	7

- 1) a = trekkerwerk.
b = aardappels selecteren.
c = melken.

Van alle landarbeiders blijkt 62% het trekkerwerk te kunnen verrichten. Een onderscheiding tussen vaste en losse landarbeiders toont grote verschillen aan. Opmerkelijk is dit overigens niet, aangezien de minst begeerde werkzaamheden in het algemeen in sterkere mate de losse arbeiders ten deel vallen. Daartegenover worden deze werkzaamheden veelal in akkoord verricht, zodat de beloning zeer goed is.

Het zijn vooral de jongere landarbeiders en de landarbeiders met technische cursussen, die het trekkerwerk beheersen. Van de landarbeiders zonder voortgezet onderwijs, meestal de ouderen, kan slechts de helft met de trekker omgaan.

Geheel anders ligt de situatie met betrekking tot het aardappels-selecteren. Dit vak wordt het minst beheerst door de jongere landarbeiders. Slechts 25% van alle landarbeiders kan aardappels selecteren.

Bijna twee derde (63%) van alle landarbeiders kan met de hand en/of machinaal melken; onder de boerenzoons zijn er naar verhouding wat meer die kunnen melken.

Het geheel geeft de indruk dat de vakbekwaamheid voldoende is afgestemd op de behoefte.

Functie op het bedrijf Door de werkclassificatie die in de agrarische sector sinds een aantal jaren is ingevoerd, is het aantal gevallen waarin van functieverdeling sprake is, sterk toegenomen. Deze werkclassificatie stond nl. in beperkte mate een hogere beloning toe. Uiteraard zal een functieverdeling onder de arbeiders meer voorkomen op de grotere bedrijven waar meer dan één vreemde arbeidskracht werkt, dan op de kleinere bedrijven. Dit wordt door de gegevens die hierover zijn verkregen bevestigd. Gemiddeld heeft 53% van alle vaste landarbeiders geen speciale functie. Betrekken we hierbij de grootte van de bedrijven waarop ze werken, dan blijkt dat op de bedrijven < 40 ha 67% geen speciale functie heeft. Dit percentage daalt tot 51% op bedrijven van 40-50 ha, terwijl op bedrijven groter dan 50 ha 44% geen speciale functie heeft. De behoefte aan speciale functies neemt dus duidelijk toe, naarmate de bedrijven groter zijn, hetgeen begrijpelijk is.

De belangrijkste functies waren: trekkerchauffeur - 23% had deze functie - en eerste knecht, welke functie door 11% van de vaste landarbeiders werd vervuld. Het percentage bedrijfsleiders onder de landarbeiders was 4.

HOOFDSTUK V

DE LANDARBEIDERSKINDEREN

Om twee redenen is het zinvol in deze studie over landarbeiders een beschouwing te wijden aan hun kinderen. In de eerste plaats kan men denken aan de beroepskeuze van deze kinderen in verband met de toekomstige arbeidsvoorziening en arbeidsbehoefte op de landbouwbedrijven, in de tweede plaats aan het onderwijs en de beroepskeuze in het kader van de sociale ontsluiting van het platteland. Ter informatie kan worden opgemerkt, dat 82% van de landarbeiders is gehuwd. Het aantal kinderen van de gehuwde landarbeiders is gemiddeld 2,9. Ongeveer 10% van de gehuwde landarbeiders had geen kinderen. Het gemiddelde kindertal was bij de losse landarbeiders 0,6 hoger dan bij de vaste landarbeiders.

Beroeps- In publikaties met betrekking tot de ontwikkeling van het aantal arbeidskrachten in de landbouw wordt veel aandacht geschonken aan de beroepscontinuïteit. In de praktijk is nl. gebleken dat de landarbeiders, meer dan arbeiders in andere beroepen, hetzelfde beroep uitoefenen als hun vader. Deze sterke beroepscontinuïteit hing sterk samen met geografische, economische en sociale omstandigheden. Wijzigingen in deze omstandigheden hebben een vermindering van de beroepscontinuïteit tot gevolg. De opkomst van de moderne verkeersmogelijkheden en de industrialisatie hebben het steeds minder vanzelfsprekend gemaakt dat men hetzelfde beroep kiest als de vader. Daarnaast zijn ook de sociale omstandigheden evenals vele ideeën en waarden veranderd. Men kan de vraag stellen in hoeverre de landarbeiders zijn opgenomen in deze moderne ontwikkelingen zoals het genieten van (meer) onderwijs en het kiezen van een ander beroep dan dat van hun vader.

Bij het onderzoek in 1952 was 76% van de arbeiders in de zeeleigebieden zoon van een landarbeider, in 1963 was dit gedaald tot 69%. Hier stond tegenover dat in 1952 13% van de landarbeiders van niet-agrarische afkomst was, tegen 18% in 1963. Van de landarbeiders jonger dan 30 jaar had in 1963 53% een vader die landarbeider was en 33% een vader die een beroep buiten de landbouw uitoefende. De daling van het aantal arbeidskrachten door secundaire afvloeiing en de verminderde beroepscontinuïteit hebben tot gevolg dat het landarbeidersberoep steeds meer een "open" beroep wordt, d.w.z. voor iedereen, die er iets voor voelt. Vandaar dat het een beroep wordt dat moet kunnen concurreren met andere beroepen.

Onderwijs Het onderwijs dat gevolgd is door de zoons van landarbeiders geeft een indruk van de mate waarin thans ook de landarbeiders als groep hun kinderen meer onderwijs laten volgen dan voorheen. Naarmate het meer vanzelfsprekend wordt dat kinderen van landarbeiders voortgezet onderwijs volgen, zal dit zeker als een positieve factor bij de bepaling van het beroepsprestige van de landarbeiders worden beschouwd.

Tabel 16

ONDERWIJS VAN LANDARBEIDERSZOO NS NAAR LEEFTIJD (%)

Onderwijs	15-19 jaar	20-24 jaar	25-29 jaar	Totaal
Hoger en middelbaar algemeen vormend U.l.o.	4	1	3	3
Hoger, middelbaar en lager agrarisch dagonderwijs 1)	15	5	4	9
Agrarische cursussen	5	4	2	4
Hoger, middelbaar en lager technisch dagonderwijs 1)	2	5	5	4
Technische cursussen	33	22	13	24
Combinaties van onderwijs	1	4	5	3
Overig en onbekend onderwijs	9	23	23	17
Geen voortgezet onderwijs	7	4	7	6
Totaal	24	32	38	30
Totaal	100	100	100	100
Aantal landarbeiderszoo ns	188	147	120	455

1) Vrijwel uitsluitend lager.

Uit tabel 16 blijkt, dat van alle landarbeiderszoo ns jonger dan 30 jaar 70% voortgezet onderwijs heeft genoten; bij 57% betrof dit dagonderwijs. Dit is belangrijk meer dan bij de groep geëngquêteerde landarbeiders jonger dan 30 jaar (resp. 50% en 21%). In steeds grotere mate, maar nog altijd minder dan de kinderen uit andere beroepsgroepen, maken de landarbeiderszoo ns gebruik van de rijke schakering van onderwijsmogelijkheden. Ook hier kan een bepaalde ontwikkeling worden waargenomen. De belangrijkste concurrent van de lagere landbouwschool is in eerste instantie de lagere technische school geweest. Dit schooltype heeft momenteel de grootste belangstelling en wordt of werd bezocht door een derde van de jongeren van 15-19 jaar. Daarnaast is in toenemende mate het u.l.o.-onderwijs in de belangstellingssfeer gekomen en wordt het steeds normaler, dat ook zoon van landarbeiders verder leren. Als gevolg van deze ontwikkeling mag ook een toenemende belangstelling voor het middelbaar agrarisch dan wel niet-agrarisch onderwijs worden verwacht. De thans vrij grote geografische spreiding van middelbare scholen heeft het afstandsbezwaar voor een belangrijk deel weggenomen. De belangrijkste conclusie uit deze gegevens is, dat het beeld dat het onderwijs van de zoon van landarbeiders biedt, steeds meer gaat lijken op dat van de zoon van de meeste andere beroepsbeoefenaren.

Het percentage zoon van landarbeiders dat is getest, bedroeg voor de leeftijdscategorieën tot 25 jaar 17% en van 25 tot 35 jaar 12%. Ruim de helft (54%) van de geteste zoon heeft ook een beroepskeuzeadvies ontvangen. Aangaande de aard en de frequentie der geadviseerde beroepen zijn geen gegevens beschikbaar. Wat de tests zelf betreft, gaat het hoofdzakelijk om klassikale tests.

Beroepen De wijzigingen in het onderwijspatroon hebben uiteraard ook hun gevolgen gehad voor de beroepskeuze. Hoewel thans verhoudingsgewijs nog een groot aantal zoon van landarbeiders werkzaam is in de landbouw werkt toch reeds een toenemend aantal in niet-agrarische beroepen.

De meeste zoons (81%) wonen, ook al zijn zij buiten de landbouw werkzaam, in een enquêtegemeente of een daaraan grenzende gemeente. Naarmate de zoons van landarbeiders meer onderwijs gaan volgen, nemen in de toekomst wellicht de bereidheid en de noodzaak tot migratie toe.

In overeenstemming met bovengenoemde ontwikkeling is dat de jongere zoons van landarbeiders in veel mindere mate het landarbeidersberoep gekozen hebben dan de oudere zoons. Ook de ambachtelijke beroepen zijn bij de jongeren minder in trek, men kan dit heel duidelijk zien in de eerste twee regels van tabel 17. Voor de overige beroepsgroepen ziet men binnen de onderscheiden leeftijdsklassen veel minder grote verschillen. Zo er verschillen zijn, ziet men over het algemeen een toeneming in deze beroepen, met name in de verzorgende en technische beroepen.

Tabel 17

HET EERSTE EN HUIDIGE BEROEP VAN DE LANDARBEIDERSZOONS (%)

Beroepen	15-19jaar		20-24jaar		25-29jaar		≥30 jaar		Totaal	
	eerste	huidige	eerste	huidige	eerste	huidige	eerste	huidige	eerste	huidige
Land- en tuinarbeiders	24	20	44	24	52	21	56	23	43	22
Ambachtelijke beroepen	13	14	25	25	21	23	14	23	18	21
Industriële beroepen	4	6	8	12	8	12	7	16	6	11
Verzorgende beroepen	5	4	7	16	8	22	8	15	7	13
Administratieve beroepen	1	1	5	4	4	5	6	7	4	4
Technische beroepen	1	1	1	5	1	7	2	5	1	4
Overige beroepen	9	11	6	10	4	9	7	11	7	11
Niet werkend (studerend)	43	43	4	4	2	1	-	-	14	14
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Aantal zoons	181	181	147	147	120	120	159	159	607	607

Een groot aantal zoons van 15-19 jaar is nog schoolgaand; verwacht mag worden dat de meesten van deze zoons in beroepen buiten de agrarische sector terecht zullen komen. Het eerste beroep van de oudere zoons is in meer dan de helft van de gevallen landarbeider geweest. Een groot aantal van hen blijkt echter uit de landbouw te zijn verdwenen. Deze secundaire afvloeiing - voornamelijk vrijwillige afvloeiing, in de meeste gevallen omstreeks de dienstdtijd en bij het huwelijk - is zodanig groot geweest, dat daardoor het aantal oudere zoons 1) (≥ 30 jaar), dat nog in de landbouw werkt, nog slechts even groot is als het aantal jongere zoons dat landarbeider is geworden. De beroepen waarin deze afgevloeiide landarbeiders terecht zijn gekomen, zijn van sterk uiteenlopende aard; te noemen zijn o.m. chauffeur, fabrieksarbeider, bouwvakarbeider e.d. De oudere zoons zijn dus in vele gevallen secundair afgevloed, de jongere zoons vloeien voor het merendeel primair af, hetgeen een gunstige ontwikkeling is. De primair 2) afgevloeiden zijn waarschijnlijk in maatschappelijk hoger gewaardeerde beroepen terechtgekomen, vooral omdat zij meer en doelgerichter onderwijs hebben genoten dan de andere zoons. De primaire afvloeiing van de jongere zoons bedroeg 76%, dit is slechts een fractie minder dan de gezamenlijke primaire en secundaire afvloeiing van de oudere zoons. Het is waarschijnlijk dat deze primaire afvloeiing in de toekomst nog groter zal worden.

1) Voor zover daarover gegevens zijn verkregen bij de enquête.

2) Primaire afvloeiing is overigens een begrip dat past in een situatie van beroepscontinuïteit. Indien er geen beroepscontinuïteit zou bestaan, dan zou er ook niet van primaire afvloeiing gesproken kunnen worden.

Zoons van 12-14 jaar Enige indruk hierover kan worden verkregen door ook de toekomstige opleiding en toekomstige beroepskeuze van de zoons van 12-14 jaar in de beschouwing te betreffen.

Met betrekking tot tests en adviezen betreffende school- en beroepskeuze kan van een gunstige ontwikkeling worden gesproken, zoals tabel 18 laat zien.

Tabel 18

SCHOOLTEST EN BEROEPSADVIES (%)

		Getest	Beroepskeuze-advies
Land- arbeiders- zoons	12-14 jaar	13	31 1)
	15-19 jaar	18	13
	20-24 jaar	16	10
	25-29 jaar	13	7
Geënuquëeerde landarbeiders		7	3

1) Inclusief 26% die voornemens zijn een advies in te winnen.

Met enig voorbehoud kan worden gesproken over een zekere vooruitgang. Indien de voornemens tot het inwinnen van een beroepskeuzeadvies inderdaad worden gerealiseerd, zou de groep 12-14-jarigen op het gebied van schoolkeuzetests en beroepsadviezen vrijwel geen achterstand meer hebben op wat in andere beroepsgroepen is bereikt. Uit een publikatie van het C.B.S. blijkt nl. dat 30% van de jongeren van 10-14 jaar een beroeps- of schoolkeuzeadvies heeft ontvangen.

Gezien de leeftijd van deze zoons zal het geen verwondering wekken dat in een aantal gevallen (25%) nog geen besluit genomen was omtrent de toekomstige opleiding. Waar dit wel het geval was, bleek lager technisch onderwijs favoriet te zijn (41%), daarnaast werd in een aantal gevallen het uitgebreid lager onderwijs genoemd (11%). Naar het zich laat aanzien zal het aantal jongeren dat in de nabije toekomst geen voortgezet dagonderwijs zal volgen, verder dalen.

Hoe zal het nu in de toekomst gaan met de beroepskeuze van deze zoons? Aan de vaders is gevraagd: "Wat zou U hun als toekomstig beroep aanraden?" Van 35% van de zoons bleven de vaders hierop het antwoord schuldig, m.a.w. de ouders hadden zelf nog geen advies overwogen. Dit houdt dus in, dat meer dan een derde van de ouders, die binnenkort voor de vraag staan wat hun zoons moeten gaan worden, nog niet weten wat ze hun kinderen zullen moeten aanraden. De belangrijkheid van de (school)tests krijgt in dit verband dan wel een sterk accent.

Voor zover er wel een voorkeur door de ouders werd uitgesproken, werden de ambachtelijke beroepen het meest aangeraden (31%). Dit zal wellicht verband houden met het referentiekader van de ouders. In de plattelandssamenleving komen zij nl. geregeld in contact met ambachtslieden. Naarmate de plattelandsbevolking meer in aanraking gaat komen met de stedelijke levenswijze en met de industrie, zullen waarschijnlijk in toenemende mate industriële beroepen worden genoemd.

Het beroep landarbeider werd aan 11% van de zoons aangeraden. Het komt dus slechts in beperkte mate voor, dat een vader zijn zoon het eigen beroep aanraadt, hetgeen erop kan duiden dat de vaders weinig toekomst in het landarbeidersberoep zien of een toekomst waarvan ze het niveau te laag vinden, gezien de mogelijkheden elders. In ieder geval kan worden vastgesteld, dat de houding van de ouders een hoge beroepscontinuïteit niet bevordert.

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

§ 1. S a m e n v a t t i n g

Beroepskeuze Uit de leeftijdsopbouw van de geënquêteerde landarbeiders blijkt dat de groep landarbeiders jonger dan 30 jaar relatief vrij klein in aantal is (18%). Dit wijst derhalve op een sterk verminderde toetreding tot het beroep, met als gevolg een snelle veroudering van de beroepsgroep als geheel. Deze veroudering wordt echter ten dele gecompenseerd door een sterke secundaire afvloeiing naar andere beroepsgroepen.

Naarmate de beroepskeuze op jongere leeftijd plaatsheeft, is de kans op een bewuste keuze geringer en de invloed van derden (vooral de ouders) groter. Van de landarbeiders jonger dan 30 jaar heeft slechts 21% voortgezet dagonderwijs gevolgd, terwijl 79% rechtstreeks na de lagere school landarbeider is geworden. Voor deze laatste groep viel het tijdstip van de beroepskeuze dus op 14- à 15-jarige leeftijd. Van een weloverwogen beroepskeuze zal derhalve bij vele jongere landarbeiders geen sprake zijn geweest, nog afgezien van de vraag of hun een duidelijk beeld voor ogen heeft gestaan van het landarbeidersberoep in relatie tot andere beroepen.

Het sociale milieu waaruit de landarbeiders afkomstig zijn is van grote invloed op de beroepskeuze, vooral omdat de beroepskeuze, speciaal bij de landarbeiders, op zo jeugdige leeftijd plaatsheeft. Tabel 19 geeft een overzicht van de ontwikkeling die zich met betrekking tot de sociale herkomst van de landarbeiders voordoet. Vooropgesteld moet worden, dat in alle onderscheiden groeperingen het absolute aantal landarbeiders sterk is verminderd. Deze aantalsvermindering deed zich vooral voor bij landarbeiders van landarbeidersafkomst. Duidelijk blijkt dat de belangstelling voor het landarbeidersberoep in landarbeiderskringen sneller daalt dan in andere beroepsmilieus. Men ziet dus dat de beroepscontinuïteit sterk in betekenis afneemt. Vergoeliken met andere beroepsgroepen blijkt de beroepscontinuïteit echter nog steeds hoog te zijn.

Tabel 19

SOCIALE HERKOMST (%)

Beroep van de vader	Vaste landarbeiders		Vaste en losse landarbeiders ≤ 30 jr. 1962
	1952	1962	
Landbouwer	9	12	16
Landarbeider	78	70	55
Niet-agrariër	13	18	29

Het merendeel van de jonge landarbeiders (≤ 30 jaar) van boerenafkomst is na de lagere school begonnen als meewerkende zoon op het ouderlijke bedrijf. Deze bedrijven behoorden voor ongeveer twee derde tot de kleine land- of tuinbouwbedrijven. Ook in de jaren vijftig is dus het onverantwoord thuis

houden van aankomende boerenzoons te veel voorgekomen.

Op grond van hun niet-agrarische afkomst zou men kunnen veronderstellen dat de beroepskeuze van de zoons van niet-agrariërs wat meer bewust tot stand gekomen is.

De indruk is dat het milieu waaruit men afkomstig is, inderdaad van invloed is geweest op zowel de vrijheid van beroepskeuze en het bewust kiezen van een beroep als op het zien van alternatieve beroepsmogelijkheden. Op alle drie de genoemde indicaties waren de zoons van landarbeiders in het nadeel t.o.v. de boerenzoons en zoons van niet-agrariërs.

Van meer invloed echter was en is de tijdsfactor. De jongste groep onder de landarbeiders van < 30 jaar blijkt in veel grotere mate vrijheid van keuze en keuzemogelijkheden gehad te hebben alsmede meer bewust het beroep van landarbeider gekozen te hebben dan de ouderen, ongeacht de afkomst. Overigens moet in het algemeen worden opgemerkt dat bij vele landarbeiders van het "kiezen" van een beroep in het geheel geen sprake is geweest. Men heeft er zich vaak onvoldoende rekenschap van gegeven dat een eerste beroepskeuze uitermate belangrijk is voor iemands verdere leven. Gewoonte en traditie speelden veelal een te belangrijke rol. Hieruit kan derhalve de noodzaak van beroepsvoorlichting worden afgeleid. Het zal, gezien het voorgaande, geen verwondering wekken, dat er weinig met anderen dan de ouders over de beroepskeuze is gesproken (10%) en dat weinig arbeiders aan een beroepskeuzetest hebben deelgenomen (7%). De behoefte aan beroepskeuzeadvies zal meer begrip ontmoeten naarmate de beroepshorizon, zowel van de kinderen als van de ouders, mede door beroepsvoorlichting, wijder is dan thans het geval is.

Onderwijs De snelle technische ontwikkeling heeft ondanks een sterke vermindering van de arbeidsbezetting op de bedrijven opmerkelijke resultaten opgeleverd bij de opvoering van de arbeidsproductiviteit in de agrarische sector. De taak van de landarbeider is er door deze ontwikkeling geenszins eenvoudiger op geworden. Enerzijds omdat het gebruik van kapitaalsintensieve produktiemiddelen een steeds deskundiger behandeling vereist, anderzijds vanwege de nog steeds beperkte en beperkter wordende mogelijkheden tot specialisatie der arbeiders. De geringe omvang van de agrarische ondernemingen laten geen functieverdeling toe, nog steeds moet de landarbeider vrijwel alle voorkomende werkzaamheden kunnen verrichten. Dit vereist in toenemende mate zowel een brede als diepgaande praktische en tot op zekere hoogte theoretische kennis. Bij het verkrijgen van deze kennis speelt het onderwijs een belangrijke rol.

Het aantal landarbeiders dat na de lagere school nog voortgezet dagonderwijs heeft gevolgd, is echter nog betrekkelijk gering (8%) en is in hoofdzaak beperkt tot de werknemers jonger dan 30 jaar (21%) en dan nog weer met name tot de landarbeiders van boerenafkomst (29%), die reeds door hun afkomst een zekere kennisvoorsprong hadden ten aanzien van de praktijk op een akkerbouwbedrijf. Van de landarbeiders van niet-agrarische herkomst had 13% voortgezet dagonderwijs gevolgd, bij de landarbeiders van landarbeidersafkomst was dit slechts 4%. De invloed van het milieu waarin men verkeerde was derhalve t.a.v. het volgen van voortgezet dagonderwijs vrij groot.

In andere beroepsgroepen is gemiddeld belangrijk meer voortgezet dagonderwijs gevolgd. Volgens gegevens van de Algemene volkstelling 1960 heeft 43% van de gehele beroepsbevolking na de lagere school of het v.g.l.o. voortgezet dagonderwijs gevolgd. Van alle jongens, die in 1960 de lagere school verlieten ging 91% naar een andere inrichting van dagonderwijs. De verlenging van de leerplichtige leeftijd is hierop onmiskenbaar van invloed geweest.

Hoewel dus de jonge akkerbouwarbeiders belangrijk meer dan de oudere voortgezet dagonderwijs gevolgd hebben, liggen de landelijke cijfers toch nog aanzienlijk hoger. Deze ontwikkeling naar meer onderwijs is in de kringen waaruit de landarbeiders afkomstig zijn, veel later en ook langzamer op gang gekomen.

Ten aanzien van het voortgezet dagonderwijs, zij nog opgemerkt, dat in de groep veehouderijarbeiders relatief tweemaal zoveel arbeiders voortgezet dagonderwijs hebben gevolgd dan in de groep akkerbouwarbeiders. Het aantal akkerbouwarbeiders dat zijn opleiding uitsluitend via een of andere cursus heeft ontvangen is ongeveer even groot (38%) als bij de veehouderijarbeiders (40%).

Een onderscheiding naar leeftijdsgroepen laat t.a.v. het cursusonderwijs weinig verschillen zien tussen veehouderij- en akkerbouwarbeiders. Ook onder de ouderen zijn er velen die een cursus hebben gevolgd. Het voornaamste verschil tussen ouderen en jongeren zit in de aard van de cursussen. Bij de ouderen waren het voornamelijk algemene land- en/of tuinbouw cursussen, bij de jongeren meer speciale cursussen. Zeer globaal zijn wat de onderwijs-situatie betreft een drietal fasen te onderscheiden: de categorie oudere arbeiders heeft weinig vervolgonderwijs genoten, het beperkte zich vrijwel tot cursusonderwijs en in het bijzonder tot de algemene landbouw cursussen; de middencategorie heeft vrij veel cursusonderwijs en nog slechts weinig dagonderwijs gehad en de jongste categorie heeft zowel meer dag- als cursusonderwijs gevolgd, terwijl die cursussen meer specialistisch van aard waren.

Wordt het cursusonderwijs gevolgd, voornamelijk als compensatie voor het gemis aan dagonderwijs of omdat door het volgen van dagonderwijs de behoefte aan meer onderwijs is toegenomen? De laatste veronderstelling lijkt inderdaad juist te zijn. Van de arbeiders met voortgezet dagonderwijs heeft 75% nadien een of meer cursussen gevolgd, bij de landarbeiders zonder voortgezet dagonderwijs was dit 41%.

Uit de motieven die hebben geleid tot het volgen van voortgezet onderwijs, kan men nagaan hoeveel landarbeiders doelbewust het voortgezet onderwijs gevolgd hebben en bij hoeveel landarbeiders meer toevallige factoren in het spel zijn geweest. De vraag naar deze motieven leverde een scala van antwoorden op, welke naar inhoud samengevoegd leidden tot het hieronder volgende overzicht.

Ter verkrijging van vakkennis	35%
Op aanraden	23%
Voor betere toekomstkansen	14%
Combinaties van bovenstaande motieven	17%
Overige motieven	11%

Verdieping van de vakkennis en betere toekomstmogelijkheden waren zowel voor de jongeren als voor de ouderen de belangrijkste redenen geweest tot het volgen van voortgezet onderwijs. De landarbeiders van landarbeidersafkomst echter noemden deze motieven minder vaak dan hun collega's van boeren- en niet-agrarische afkomst. Advies terzake door ouders, onderwijzer of werkgever, blijkt vooral opgevolgd te zijn door de ouderen ($\geq$ 40 jaar) en de zoons van niet-boeren, terwijl de groep 30 tot 40-jarigen zich van deze adviezen minder blijkt te hebben aangetrokken.

De jongeren blijken iets positiever te staan ten opzichte van verdere scholing dan de ouderen en de arbeiders van boerenafkomst weer meer dan de

overige landarbeiders. Ook in de kwaliteit van het gevolgde onderwijs is vooruitgang te zien, het dagonderwijs neemt relatief sneller toe dan het cursusonderwijs.

Hoeveel van de landarbeiders hebben het genoten onderwijs als gunstig voor hun werk ervaren? Van alle landarbeiders was 75% van mening dat het door hen genoten voortgezet onderwijs van waarde was geweest voor het werk. Naar afkomst en leeftijd kwamen geen grote verschillen in deze mening voor. Het aantal negatieve reacties was iets minder groot bij de jongere landarbeiders (< 40 jaar), bij de boerenzoons en bij degenen die voortgezet dagonderwijs hadden gevolgd.

De houding van de werkgever kan van grote invloed zijn op de waardering voor het onderwijs van de zijde der landarbeiders. Tijdens de enquête is de landarbeiders gevraagd naar hun mening aangaande de waardering die hun werkgevers hebben voor een vakopleiding voor landarbeiders. De mening van de landarbeiders lijkt beïnvloed te zijn door de omstandigheid dat de landarbeider zelf al dan niet voortgezet onderwijs heeft gevolgd. Naarmate zij nl. meer onderwijs hebben gevolgd meenden ze dat hun werkgevers meer waardering hadden voor het door hen gevolgde onderwijs. Ook bij de werkgevers neemt de waardering voor scholing van de arbeiders toe naarmate zij zelf meer onderwijs hebben genoten. Overigens is het aantal werkgevers dat waardering laat blijken voor vakscholing van hun personeel slechts gering.

De jongeren van wie er relatief meer dagonderwijs en technisch cursusonderwijs volgden, krijgen in meerdere mate diplomatoeslagen dan de ouderen. In de leeftijdsklasse van 30 tot 50 jaar blijkt het al of niet uitkeren van een diplomatoeslag nagenoeg niet afhankelijk te zijn geweest van het feit of men er al dan niet recht op had. Dit wekt de indruk dat in sommige gevallen beter van een prestatietoeslag kan worden gesproken dan van een diplomatoeslag.

De waardering voor het onderwijs door de landarbeiders kan in zekere mate worden afgeleid uit de animo die zij tonen om zich door middel van onderwijs verder te bekwamen. Van de vaste landarbeiders was bijna 30% voornemens nog een cursus te gaan volgen. Bij de losse landarbeiders was dit 19%. Overigens blijken de reeds eerder geschoolden meer belangstelling voor vervolgcursussen te hebben dan de niet-geschoolden. Het zijn vooral de technische cursussen die men alsnog wil gaan volgen. Het gemis aan enige technische ondergrond wordt derhalve het eerst en het sterkst gevoeld.

Het merendeel (81%) van de vaste landarbeiders is van mening dat een vakopleiding voor het landarbeidersberoep noodzakelijk is, 17% vond een vakopleiding niet noodzakelijk. Van degenen die geen enkele vorm van voortgezet onderwijs hadden genoten, was 75% overtuigd van de noodzaak van een vakopleiding. Onder de jongere al of niet geschoolde landarbeiders waren er relatief wat minder deze overtuiging toegedaan. De landarbeiders die een vakopleiding niet noodzakelijk vinden, achten voor 63% de praktijk de beste leermeester, terwijl 17% van mening is dat een vakscholing voor het werk op de boerderij in het geheel niet nodig is. Een beperkte groep (7%) vindt een vakopleiding niet nodig omdat men toch geen beslissingen mag nemen aangaande de werkzaamheden.

Uit het voorgaande is gebleken dat de waardering voor het genoten onderwijs, evenals de animo om alsnog onderwijs te gaan volgen, maar matig is. Wonderlijk is echter dat de noodzakelijkheid van een vakopleiding door de landarbeiders vrij algemeen erkend wordt. Deze tegenspraak vloeit waarschijn-

lijk voort uit de grote maatschappelijke betekenis die, in theoretisch opzicht althans, aan het onderwijs gehecht wordt. Wat dat betreft lijkt hierin dus ook bij de landarbeiders een gunstige verandering plaats te hebben. Niettemin moet uit dit onderzoek eveneens geconcludeerd worden dat er in de praktijk niet altijd behoefte aan geschoolde mensen schijnt te bestaan.

Gevraagd naar de beste vorm van een vakopleiding voor landarbeiders, blijken zij die een vakopleiding noodzakelijk achten, technische kennis in het algemeen minstens zo belangrijk te vinden als landbouwkundige kennis. Een belangrijk gedeelte van de landarbeiders staat niet bijzonder sympathiek tegenover de lagere landbouwschool of men oordeelt er vrij onverschillig over. Deze onderwijsinstelling wordt door de landarbeiders vaak niet als de ideale oplossing voor scholing van landarbeiders gezien. De indruk bestaat dat men in landarbeiderskringen niet het gevoel heeft dat er momenteel een geschikte opleiding bestaat voor hun vakscholing.

Als algemene conclusie mag men stellen dat de onderwijssituatie onder de landarbeiders zich gestadig in opgaande lijn beweegt, ondanks de nog steeds aanwezige vrij grote achterstand. Alleen moet in dit verband de vraag worden gesteld, welke landarbeiders in de toekomst zullen afvloeien: de arbeiders met of zonder voortgezet onderwijs?

Beroeps- Ter beantwoording van de hierboven opgeworpen vraag, of het verandering voortgezet onderwijs een factor vormt om in de landbouw te blijven of een stimulans tot afvloeiing uit de beroepsgroep, is het van belang de landarbeiders in een drietal groepen te onderscheiden. Deze drie groepen zijn: zij die niet van beroep wensen te veranderen, de landarbeiders die streven naar een ander agrarisch beroep, b.v. zelfstandig boer of tuinder, en de landarbeiders die een niet-agrarisch beroep ambiëren. Het streven naar een niet-agrarisch beroep is onder de "geschoolden" en de "niet-geschoolden" relatief gezien ongeveer even groot. Voor de bedrijfstak betekent dit momenteel dat het gevolgd hebben van meer onderwijs waarschijnlijk niet leidt tot een versterkte afvloeiing naar andere bedrijfstakken. Daartegenover lijkt het onderwijs evenmin een versterkte binding aan het beroep tot resultaat te hebben. De landarbeidersgroep met voortgezet onderwijs legde echter wel een grotere veranderingsgezindheid in agrarische richting aan de dag dan de groep die geen voortgezet onderwijs had gevolgd. Deze grotere veranderingsgezindheid van de "geschoolden" - hoofdzakelijk boerenzoons - was gericht op het zelfstandig worden in de agrarische sector.

De mate van tevredenheid over het beroep landarbeider blijkt geen verband te houden met het al of niet "geschoold" zijn, doch uiteraard wel met het al of niet voornemens zijn een niet-agrarisch beroep te kiezen. Van hen die in de landbouw willen blijven, blijkt slechts 9% ontevreden te zijn, tegenover 53% van hen die een niet-agrarisch beroep wensen. Er blijkt dus een duidelijk verband tussen het meer of minder veranderingsgezind zijn en het minder of meer tevreden zijn met het beroep landarbeider 1). Daarnaast blijkt nog ongeveer een vierde van de landarbeiders, die een niet-agrarisch beroep overwegen, wel tevreden te zijn over het beroep. Kennelijk zijn hier andere factoren in het spel die afvloeiing stimuleren. Mogelijk zijn het de invloed van de landarbeidersvrouwen 2) en een geleidelijk verminderende werkgelegenheid in de landbouw.

- 1) Deze selectie is nader uitgewerkt in een binnenkort verschijnende L.E.I.-studie: "De landarbeiders in de zeekelegebieden, aspecten van het landarbeidersberoep"
- 2) Drs. W.F.H. Smeenk en mej. J.H.A. Tolhuizen, soc. cand.: "De landarbeidersvrouwen in de zeekelegebieden", een binnenkort verschijnende L.E.I.-studie.

Vakbekwaam- De mate van vakbekwaamheid der landarbeiders is afgeleid van heid 1) bepaalde werkzaamheden die op de akkerbouwbedrijven verricht moeten worden, nl. het trekkerwerk en het aardappels-selecteren. Ook het melken, al dan niet met de machine, is nog in deze beschouwing betrokken. Tevens is gevraagd naar de functie die de arbeider op het bedrijf vervult. Het trekkerwerk, als een der belangrijkste werkzaamheden op het moderne akkerbouwbedrijf, wordt door 62% van de arbeiders beheerst. Het zijn vooral de losse landarbeiders en de ouderen onder de vaste landarbeiders die het trekkerwerk niet kunnen uitvoeren. Het aardappels-selecteren daarentegen - slechts 25% van alle landarbeiders had deze kunst onder de knie - werd in sterkere mate beheerst door de oudere landarbeiders. Melken - een werk overigens dat, evenals aardappels selecteren, lang niet op alle akkerbouwbedrijven voorkomt - kon door 63% van de arbeiders worden verricht. Onder de boerenzoons zijn er relatief wat meer die kunnen melken.

De indruk werd verkregen dat de vakbekwaamheid voornamelijk in de praktijk geleerd is en daaraan zo goed mogelijk is aangepast. Het aantal volledig vakbekwame landarbeiders - dat dus alle voorkomende werkzaamheden kan verrichten - is echter te gering.

Functie op Functieverdeling is in de agrarische sector een nog vrij nieuw het bedrijf begrip en pas in breder kring toegepast na de invoering van de werkclassificatie. De belangrijkste functies zijn: trekkerchauffeur en eerste knecht; resp. 23% en 11% van de vaste landarbeiders vullen deze functie. De behoefte aan speciale functies neemt toe naarmate de bedrijven groter zijn en meer arbeiders in dienst hebben, hetgeen overigens begrijpelijk is. Aangezien op het merendeel van de landbouwbedrijven voor niet meer dan één vreemde arbeidskracht emploi te vinden is, valt specialisatie in het beroep voorlopig nog niet te verwachten.

De landarbeiders- Kinderen Onder de landarbeiderskinderen, met name de zoons, zijn er veel meer die voortgezet onderwijs hebben gevolgd dan onder de huidige groep landarbeiders. Wat de aard van het voortgezet onderwijs betreft waren de belangrijkste vormen de l.t.s. (24%) en de u.l.o. (9%). De beroepskeuze van de landarbeiderszoons is aanvankelijk nog sterk agrarisch gericht geweest; zo was het eerste beroep van de zoons van 25 jaar en ouder in 53% der gevallen land- of tuinarbeider, van de zoons van 15-19 jaar daarentegen was dit nog slechts 24%.

Wel heeft een zo grote secundaire afvloeiing plaatsgehad, dat slechts 22% van de zoons van 25 jaar en ouder thans nog land- of tuinarbeider is. In toenemende mate laten de landarbeiderszoons zich adviseren door middel van schooltests en beroepskeuzeadviezen.

Zoons van Aangaande hun toekomstige opleiding had 25% van deze jongeren 12-14 jaar nog geen besluit genomen, hetgeen gezien hun leeftijd niet verwonderlijk is. Onder degenen die hun schoolkeuze reeds bepaald hadden, bleek een sterke voorkeur uit te gaan naar de lagere technische school (41%) en de u.l.o. (11%). Het aantal landarbeidersjongeren dat geen voortgezet dagonderwijs volgt, zal vermoedelijk in de toekomst verder dalen.

1) Het onderzoek is op dit punt te summier geweest.

Aan de ouders van de 12-14-jarige landarbeiderszonen is gevraagd wat zij hun zoon als toekomstig beroep zullen aanraden. Van 35% van deze zonen hadden de ouders zelf nog geen advies overwogen. De noodzakelijkheid van tijdige school- en beroepskeuzeadviezen blijkt hieruit wel zeer duidelijk. Voor zover er wel werd geadviseerd door de ouders, werden de ambachtelijke beroepen het meest aangeraden (31%). Het landarbeidersberoep werd veel minder vaak aangeraden (11%).

§ 2. Slotbeschouwing

Deze studie behandelt slechts een gedeelte van de gehele problematiek van de positie der landarbeiders in de zeekelegebieden. Niet de aanzienlijke vermindering van het aantal landarbeiders vormt het voornaamste onderwerp, doch de samenstelling en hoedanigheden van de nog aanwezige groep landarbeiders en de toetreding van de jongeren tot het beroep.

Laat men de gegevens van het onderzoek nog eens aan zich voorbijgaan, dan moet men tot de conclusie komen dat het landarbeidersberoep, gezien de steeds meer gedifferentieerde mogelijkheden die andere beroepen bieden, de concurrentie met deze andere beroepen op een aantal punten niet aankan. Een van de punten die in het kader van deze studie nader is belicht, is de vraag naar de scholingsgraad die in de praktijk aan een beroep gesteld kan, of gesteld zou moeten worden. Aan het landarbeidersberoep werden in het verleden vrijwel geen opleidingseisen gesteld en ook thans is het nog zo, dat de waardering van de boer voor het onderwijs van de landarbeider gering is. Het lijkt dus niet waarschijnlijk, dat aan het beroep in de nabije toekomst verhoogde opleidingseisen gesteld zullen worden, ook al kan men die, objectief gezien, dringend noodzakelijk achten. Het is dus evenmin te verwachten dat het landarbeidersberoep hierdoor in de nabije toekomst aan maatschappelijk aanzien zal kunnen winnen. Ten einde het concurrerend vermogen van het landarbeidersberoep ten opzichte van andere beroepen te verhogen is het derhalve een eerste vereiste dat men de noodzaak van een gedegen vakopleiding erkent - zowel in werkgevers- en werknemers- als in niet-agrarische kringen - en daar naar handelt. De noodzaak van een vakopleiding voor landarbeiders wordt in theorie weliswaar niet meer zo sterk ontkend, doch activiteiten ter bevordering van de vakkennis en het uiteten van waardering voor deze vakkennis zijn te veel achterwege gebleven. Het landarbeidersberoep is tot nu toe niet in staat geweest zich uit deze dualistische situatie te verheffen. Het is thans een van de zeldzame beroepen waarvan men in het algemeen meent dat het het beste in de praktijk geleerd kan worden. Men spreekt bij voorkomende gelegenheden wel over het grote belang van een theoretische opleiding, maar de indruk bestaat dat men nauwelijks aandringt op realisering van wat men zegt. Er is sprake van een onvoldoende doordenken van dit vraagstuk: de werkelijkheid is dat zowel de moderne verzorging van de levende have en het bedienen van de vaak zeer dure en in hun werking gecompliceerde werktuigen en machines, grote kennis en inzicht vereist. Men kan zich afvragen in welke bedrijfstak de arbeiders met een groter assortiment van werktuigen en machines moeten kunnen omgaan dan in de landbouw? De werkzaamheden van de landarbeider zijn veelzijdiger dan in menig niet-agrarisch beroep. Ondanks het feit dat specialisatie op de bedrijven door de vermindering van het aantal landarbeiders niet of nauwelijks mogelijk is, wordt door de technische ontwikkeling

toch specialisatie gevraagd: voor de moderne landarbeider betekent dit dat in feite van hem verscheidene "specialismen" gevraagd worden. In de praktijk beschouwt men dit alles veelal alsof het een gewoon uitvloeisel is van het landarbeiderswerk. In de niet-agrarische sector is eveneens sprake van een steeds verder doorgevoerde specialisatie van de arbeiders, doch dit gaat daar juist veelal gepaard met een vermindering van het aantal taken, terwijl men op de landbouwbedrijven veelal met een vermeerdering van taken van doen krijgt. Een goede vakscholing voor de landarbeider moet derhalve minstens zo belangrijk geacht worden als voor de geschoolde arbeiders in welke andere beroepsgroep ook.

Specifieke onderwijsinstellingen voor de vakopleiding van landarbeiders kent ons land niet. De bestaande landbouwonderwijsinrichtingen zijn voornamelijk afgestemd op het onderrichten van toekomstige zelfstandigen in de landbouw, terwijl de onderwijsinstellingen die technisch onderwijs verzorgen meer op industrie en ambacht zijn gericht. Invoering van leerlinginstelsels, zoals deze door een daartoe ingestelde onderzoekscommissie worden aanbevolen, kan dit hiaat opvullen ¹⁾. Mogelijk zou het te overwegen zijn om op de lagere land- en tuinbouwscholen naast een vierjarig losprogramma, ook een driejarig programma in te voeren. Daardoor sluiten deze scholen beter aan bij de leerplichtige leeftijd. Voor toekomstige landarbeiders zou een dergelijke opleiding, gevolgd door een tweejarige cursus in het kader van het leerlinginstelsel, een zeer goede vakopleiding zijn.

Uit de enquêtegegevens dienaangaande lijkt een groot aantal landarbeiders sympathiek te staan tegenover een l.t.s. met een landbouwkundige afdeling. Hierbij moet direct vermeld worden dat vrijwel niemand deze onderwijsrichting van nabij kende. Door een desbetreffende vraag in de enquête werd hun belangstelling voor een dergelijke opleiding namelijk gewekt. Dit neemt niet weg dat een nader onderzoek naar de eventuele behoefte aan dergelijke opleidingsinstituten wenselijk moet worden geacht. Daar komt nog bij dat de landarbeider met een dergelijke opleiding meer en betere mogelijkheden heeft indien hij later van beroep wenst te veranderen. Het kan hem dan tevens een veiliger gevoel geven t.a.v. zijn beroepspositie.

Hoewel het aantal als landarbeider toetredende jongeren jaarlijks daalt is de aantalsvermindering van landarbeiders vooral ontstaan door secundaire afvloeiing. Een gelukkige omstandigheid - en tevens mede oorzaak van de grote aantalsvermindering - voor deze secundair afvloeienden was de grote vraag naar arbeidskrachten in de niet-agrarische bedrijfstakken. Niettemin zullen waarschijnlijk velen van de secundair afgevloeiende landarbeiders qua positie met minder genoegen hebben moeten nemen dan zij hadden kunnen bereiken indien zij voor dit later geloozen beroep van jongsaf waren opgeleid. Voor al deze secundair afgevloeienden is de beroepskeuze in het licht van de huidige situatie en vaak ook al destijds onjuist geweest; velen van hen zullen daarvan nadelige gevolgen hebben ondervonden. De noodzaak van een weloverwogen beroepskeuze treedt hier duidelijk aan het licht. Te weinig ouders hebben voor hun zoons school- en beroepskeuzeadvies ingewonnen, hetgeen wellicht zijn oorzaak vindt in het feit dat men van deze mogelijkheden niet of onvoldoende op de hoogte is, of omdat men er nog niet voldoende mee vertrouwd is geraakt, of omdat men van de waarde ervan niet overtuigd is. Voorlichting dienaangaande is dringend nodig. De indruk bestaat dat ook in kringen van school- en beroepskeuzeadviseurs het maatschappelijk aanzien van het landarbeidersberoep niet hoog wordt aangeslagen.

1) Rapport van de Commissie leerlinginstelsel in de landbouw.

Op grond van deze en de andere in voorbereiding zijnde deelstudies is gebleken dat het landarbeidersberoep op een aantal punten de concurrentie met vergelijkbare andere beroepen niet aankan. Ten dele hangt dit samen met de structuur van de Nederlandse landbouw. Zo zal het b.v. moeilijk zijn om de landarbeiders weer met verschillende collega's op de bedrijven te doen werken, iets dat door vele landarbeiders aantrekkelijk wordt geacht. Anderzijds is het werk van de moderne akkerbouwarbeider afwisselend en veelzijdig. Het werken met de huidige machines en werktuigen vergt niet alleen een groot verantwoordelijkheidsgevoel en interesse in het werk dat men verricht, maar tevens enige theoretische technische kennis en een goed praktisch inzicht, ook op landbouwkundig terrein. Wij hebben de indruk dat de sterke veranderingen die in de landbouw hebben plaatsgehad door tal van bedrijfsgenoten met name in mentaal opzicht nog niet of slechts ten dele verwerkt zijn. Zo denkt men in sommige opzichten, zoals t.a.v. het onderwijs en de beroepskeuze, nog in verouderde termen.

X In dit licht ploiten wij voor aan te brengen veranderingen zoals meer en doelgerichter onderwijs, een duidelijke waardering voor verworven diploma's, werktijden als in andere beroepen en ernst maken met de toepassing van de werkclassificatie in de landbouw. Ook zal voorlichting zowel "naar binnen" als "naar buiten" een herwaardering zowel op materieel als op immaterieel gebied moeten bewerkstelligen. Wellicht zou ook de landbouw het middel van de public relations op dit gebied kunnen hanteren, zoals ook in niet-agrarische sectoren gebeurt. In het kader van een meer collectief aanpakken van de arbeidsvoorziening in de landbouw zouden ook deze aspecten aan de orde kunnen komen. Daarnaast zullen ook de beroepen- en de beroepskeuzevoorlichting op het platteland meer ter hand genomen moeten worden, zodat men ook meer gebruik gaat maken van schoolkeuzeadvies en beroepstests. Dat dit alles een omschakeling vergt in het denken, met name over het beroep, werk en de persoon van de landarbeider behoeft geen betoog.